

Lesbeschrijving *Doel*

- ❖ De leerlingen kunnen aangeven waarom de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden werden herenigd;
- ❖ De leerlingen weten de betekenis van Willem I voor handel en industrie;
- ❖ De leerlingen weten onder welke sociale omstandigheden de arbeiders in de eerste helft van de 19^e eeuw leefden;
- ❖ De leerlingen maken kennis met de kunst uit de negentiende eeuw;
- ❖ De leerlingen weten de belangrijkste gebeurtenissen met betrekking tot de Belgische Opstand;
- ❖ De leerlingen kennen een paar belangrijke vertegenwoordigers van het Reveil.

Aantal lessen 5**Lesonderdelen** *Vertelling*

1. Trekschuit en spoortrein
2. Storm uit het Zuiden
3. Isaïc da Costa (facultatief)

Leestekst

De eerste spoorweg

Leerlingenboek

De Slag bij Waterloo
De koopman-koning
Armoede
Kunst in de negentiende eeuw
De Belgische Opstand
Het Reveil

Verwerking***Repetitie*****Vertelling 1** TREKSCHUIT EN SPOORTREIN

‘Opa, morgen komt tie! Morgen komt tie in de stad. Gaan we kijken, opa? Mag ik met u mee, ja?’ Opa kijkt op uit zijn boek. Hij zet zijn bril af en kijkt Kees aan. ‘Wat komt er morgen in de stad, Kees?’ Hè, had hij dat nog niet gezegd? ‘De spoortrein, opa. Het ijzeren paard! Gaan we samen, opa?’ ‘Ben jij zo nieuwsgierig naar dat ijzeren paard?’ ‘Nou, u niet? Ze gooien steenkool in z’n buik. En als dat goed heet wordt in die buik, dan gaat tie lopen. Veel harder dan een ander paard. En hij is zo sterk! Hij trekt wel zes wagens met honderd mensen erin. Toe, opa, gaan we morgen naar de stad? We hebben vrij van school!’

Opa trekt eens aan zijn lange pijp en blaast een grote rookwolk naar de olielamp die boven de tafel hangt. ‘Wat vind jij ervan, oma?’ vraagt hij. Oma laat haar breiwerk op haar schoot zakken. ‘Ik moet niets hebben van die nieuwerwetsigheid. Gaan de

2. De tijd van koning Willem I

trekschuit en de diligence niet hard genoeg?' 'Ik zou ook wel willen kijken naar dat ijzeren paard.' 'Man, wat haal je uit! Nee, ik niet hoor. Al die herrie!' Opa kijkt Kees aan en zegt: 'Dan gaan we samen, jongen.' Kees maakt een grote lichtsprong. 'Fijn, opa!' 'Jullie kruipen toch niet onder de trein?' vraagt oma ongerust. 'Wie weet...', zegt opa, terwijl hij Kees een knipoog geeft. 'Je doet het niet hoor! Ik heb geen ogenblik rust meer!' 'Goed, oma, dan gaan we alleen kijken. Kees, morgenochtend met de schuit van zeven uur naar de stad. Zul je op tijd zijn?' 'Natuurlijk, opa!' Blij gaat Kees naar huis.

De volgende morgen staat Kees op de kade. Opa is er nog niet. De trekschuit is er ook nog niet. De torenklok slaat pas halfzeven. Kees kijkt op. Hij is veel te vroeg. Daar komt de trekschuit aan. Het paard stapt op het jaagpad. De schuit drijft midden in de vaart. De jaaglijn wordt losgegooid. De schipper stuurt naar de kant. Twee knechten springen met een tros aan wal. Opa is nog niet zien. Kees popelt van ongeduld. Waar blijft hij toch?

Reizigers stappen uit de trekschuit. Anderen stappen aan boord. De knechten dragen de vracht aan de wal. Andere vracht wordt weer aan boord gebracht. Nog steeds is opa er niet. Kees staat te trappelen van ongeduld. Waar blijft opa toch? Daar komt hij rustig aangelopen. 'Opa, kom toch! 't Is tijd!' uit zijn vestzakje haalt op zijn horloge tevoorschijn en knipt het dekseltje open. 't I kwart voor zeven, jongen. We hebben alle tijd!'

Als de klok zeven slaat, duwen de knechten de schuit af. De jager vangt de lange lijn op en het paard gaat trekken. Langzaam vaart de trekschuit weg. De roef zit vol met reizigers. De vrouwen hebben een breiwerk in handen. Opa, als een vaste passagier, pakt zijn lange pijp uit het rek en stopt de smalle kop met tabak. Even later kringelen rookwolken omhoog. De schipper schenkt koffie voor alle passagiers in. Ondertussen wordt er gepraat, gebreed, gerookt en een clubje doet een spelletje.

De spoortrein is hét gespreksonderwerp. Sommigen hebben al eens een trein gezien. Tussen Amsterdam en Haarlem loopt al een paar jaar zo'n ijzeren paard. De meesten moeten niets hebben van zo'n ding; allemaal rook, stof en stoom. En het maakt een hoop lawaai en holt veel te hard. Je zou er zenuwachtig van worden! 'Wij houden ons aan de trekschuit, mensen', zegt opa. 'Kalmpjes aan, dan breekt het lijntje niet.' Daar is iedereen in de roef het mee eens. In het buitenland zouden wel treinen nodig zijn, maar daar zijn ook geen kanalen. Maar hier, in Nederland, hier is de trekschuit. Er is helemaal geen spoortrein nodig.

Kees stommelt het trapje op naar het dek. Z'n ogen prikken van de rook. Z'n hart prikkelt ook. Waarom schimpen al die grote mensen op de trein? De reis duurt hem veel te lang. Het paard loopt stapvoets. De oever glijdt maar langzaam voorbij. Het lijkt wel of de hoge torens van de stad maar niet dichterbij komen.

Eindelijk glijdt de trekschuit door de waterpoort de stad in. De schipper meert het schip af bij de waag.

Kees staat met zijn opa op het stationsplein vlak achter het hek van het perron. Het station is versierd met bloemen en vlaggen. Op het perron wandelen heren met lichtgrijze hoeden op en gele en groene jassen aan. Het muziekkorps staat opgesteld. Een groep meisjes in witte jurken en jongens in witte matrozenpakken staan klaar. Iedereen wacht op de trein. Kees tuurt langs de ijzeren staven, die dichtbij wijd uit elkaar liggen, maar in de verte steeds dichterbij elkaar komen. 'Opa', vraagt hij, 'hoe kan zo'n ijzeren paard op zulke smalle ijzers lopen?' Maar voordat opa een antwoord kan geven

roepen een paar grote jongens: 'Daar komt tie! Daar komt tie!' Kees rekt zijn hals. In de verte, waar de ijzeren staven in een punt samenkomen ziet hij een donkere wolk en daaronder een zwarte stip. Is dat de trein? Dan duurt het nog heel lang voordat die er is.

De stip groeit wonderbaarlijk snel. Het ijzeren paard komt aanstuiven. Zwart, met een brede ronde borst en een vreemd hoofd. 't Is net een zwarte suikerzak, vindt Kees. Het vreemde hoofd braakt rook en vonken uit. En wat een geluid! Het lijkt alsof er op de ijzeren staven wordt geklopt. Opeens is de trein vlakbij. Een vreselijk naar, piepend geluid klinkt er! Net zoals de remmen van de diligence, maar dan veel luider en veel schriller. Rillingen lopen over Kees' rug. Opa stopt de vingers in zijn oren.

Het gekrijs stopt. De trein staat trillend stil. De dirigent zwaait met zijn stokje, maar de muzikanten hebben geen adem om te spelen. De kinderen zijn weggerend voor het ijzeren monster. Daar, de muziek begint te spelen. Ondertussen komen de kinderen weer in het gelid staan en even later schalt het welkomstlied over het perron:

*Hoera, de spoortrein is gekomen,
Het ijzeren paard, het snuivend ros...*

Eén van de deftige heren, met een grijze, hoge hoed, een smetteloos witte broek en gele jas stapt naar voren. Kees kan van de toespraak niets horen. De locomotief blaast en puft. Dat is vast omdat het ijzeren paard zo hard heeft gelopen en zoveel wagens heeft meegetrokken. Nu moet tie even uitblazen. Kijk, Kees tikt opa op zijn arm. Opa knikt. Een fel fluitje snerpt over het perron. De conducteur in z'n blauwe uniform stapt op. De trein zet aan. Achter de hekken juichen de mensen: 'Hoera!' Kees schreeuwt met de menigte mee. Niemand is meer. Iedereen juicht! De deftige heren zwaaien met hun hoge hoeden.

Het ijzeren paard blaast korte stoten! Opeens komt er een wolk witte stoom uit z'n buik. Dikker rook en vonken spatten uit zijn kop. Kees kan niets meer zien. De mensen, de muzikanten, de kinderen, iedereen is verdwenen in de rook die het ijzeren paard uitspuugt. De trein is weg! Langzaam trekt de zwarte walm omhoog. Kees ziet opa naast zich weer voor de dag komen. Maar...! De witte matrozenpakken, de prachtige jurken, de rode broeken zijn grijs en zwart geworden. De witte broek van de burgemeester zit vol met zwarte lovertjes. Z'n rode gezicht en kale kruin is ook zwart van de rook. De mensen achter de hekken lachen om het komische gezicht. Kees schatert het uit! De burgemeester kijkt boos naar de menigte. Waarom lachen ze hem uit? Maar dan ziet hij de zwarte gezichten van de kinderen. De hoge hoeden van de heren zijn ook donkergrijs. En, zijn eigen witte broek is bedekt met zwarte pluizen. Hij begint onbedaarlijk te lachen! Z'n dikke buik schudt ervan. Nu lacht iedereen!

De trekschuit vaart weer terug naar het dorp. Stap voor stap trekt het paard de boot verder. De schipper rookt op z'n gemaakt zijn pijpje aan het roer. In de roef zitten de vrouwen te breien. De mannen roken en praten. Het is een vrolijk gezelschap. Iedereen is nog vol van de grap van het ijzeren paard. 'Nee', zegt opa, 'je kunt maar beter met de trekschuit reizen. Al dat gedaver, gestamp, gesnuif en blazen. Dat is niets!' Kees houdt zijn mond. Hij stapt het trapje op naar het dek. Achter hem ligt de stad. Nee, hij is het met de grote mensen niet eens. Als hij later groot is, dan gaat hij met de trein! Al krijst het paard nog zo hard, al davert en stampst tie; prachtig lijkt hem dat hollen en vliegen!

2. De tijd van koning Willem I

Bron

Naar: A. Grimme en K. Norel, *Op vleugels door de eeuwen*, Groningen: J.B. Wolters 1966, pag. 21-30.

Gespreksvragen

1. Waarom zou opa liever reizen met de trekschuit, dan met de trein?
2. Een trekschuit ging ongeveer 7 km/uur. De eerste treinen reden ongeveer 40/50 km/uur. Dat is ongeveer ... keer zo snel.
Nu rijden we met de auto ongeveer 100-120 km/uur. Hoe hard zouden we gaan als net zo'n verandering als opa en Kees zouden meemaken? (600 km/uur)

Vertelling 2 STORM IN HET ZUIDEN

Zondagavond. De klopper valt op de deur van het huis aan de Breestraat. Meteen gaat de deur open en Kees Sanders stapt bukkend de kamer binnen. Heel de deuropening is gevuld met deze grote man. 't Is net een reus, alles aan hem is groot en geweldig. 'Zo Sanders, kom je ons weer eens opzoeken?' groet opa Rijkers de reus. 'Ja', antwoordt Sanders met een dreunende stem, terwijl hij iedereen een stevige hand geeft. De negentienjarige Anton trekt een benauwd gezicht onder de krachtige handdruk van de geweldenaar. 'Zo, en waar ben je allemaal geweest?' vraagt opa Rijkers aan de veehandelaar als hij zit. 'Ik kom regelrecht uit België!' Henk schrikt geweldig. Ook de anderen kijken de paardenhandelaar met verbazing aan. 'Uit België?' vraagt opa uiteindelijk. 'Jazeker! Ik heb daar de Brusselse oproer meegemaakt. En 't scheelde maar weinig of jullie hadden Keesje nooit meer teruggezien.' Nellie moet lachen om het onnozele gezicht van de goedgezinde reus, die zichzelf Keesje noemt. Henk spitst z'n oren. Sanders in Brussel geweest! Daar moet hij geen woord van missen.

Kees Sanders heeft inderdaad veel te vertellen! Meteen steekt hij van wal. 'Ik was in Brussel nadat de koning in Brussel was geweest. Op de straten lagen allemaal briefjes. Kijk, ik heb er één meegenomen.' Sanders pakt een verfrommelt briefje uit zijn zak en leest voor: '23 augustus: Vuurwerk. 24 augustus: Verjaardag van de koning. 25 augustus: Grote Revolutie!' Reus Sanders kijkt opa Rijkers even aan. 'Ja, Rijkers, en het werd Revolutie. Op die avond ging het helemaal mis. Ik was in de buurt van de grote Munt-schouwburg. Druk dat het daar was. Duizenden waren er op het grote plein verzameld, terwijl binnen een opera werd uitgevoerd. Men vertelde mij dat het over de Napolitaanse vissers ging, die in opstand tegen hun overweldigers kwamen. Aan het einde van de voorstellingen klonk er van binnen een luid gejuich. Het barstte los. Iedereen zong mee: Nee, geen onderdrukkers meer! Geen slaven meer! Laten we onze boeien breken! 't Werd me al heel snel duidelijk wie er met die onderdrukkers werden bedoeld. Over het Muntplein daverde het: Leve de vrijheid! Lee Frankrijk, Weg met de kaasboeren! Dood aan de Hollanders!'

De ogen van Henk gloeien op. Sanders wacht even en vervolgt: 'Bleef het maar bij roepen! Maar al snel werden winkelruiten vernield, lantaarns omgetrokken. Maar toen kregen tientallen mannen de deur geforceerd naar het wapenmagazijn.' 'Maar', onderbreekt opa Rijkers de reus, 'was er niemand die de opstandelingen tegenhielden?' 'O ja, Rijkers! Wat er voor het paleis gebeurde zal ik nooit vergeten!' Het brede glimlach straalt op het gezicht van de grote reus. 'Uit de rijen van de gewapende militairen stapte een eenvoudige soldaat naar voren. Hij had geen wapen in zijn hand. Hij strekte

zijn beide handen uit naar voren. En wonder boven wonder werd het langzamerhand stil. Ik kon de soldaat duidelijk horen.' Sanders steekt zijn beide handen uit en zijn galmende stem vult de kamer als hij de woorden van de dappere militair herhaald: 'Om Gods wil, ga uiteen! Bespaar ons de schande van Belgisch bloed te moeten vergieten!' 'En toen?' vraagt Henk. Hij schrikt van zijn onderbreking. Kees Sanders lacht naar de jongen. 'Toen jongen! Toen werd het rustig op de Pace-Royale. Ik zag dat veel Belgen ontroerd waren en naar huis gingen. Maar helaas, een grote bandeloze troep oproerkraaiers is doorgedaan. 's Nachts is het hotel waar minister Van Maanen vaak verblijft kort en klein geslagen en in brand gestoken.'

Even is Kees Sanders stil. Opa Rijkers kijkt de kring rond. Hij ziet de opgewonden gezichten van zijn kleinzoons Anton en Henk. Ze gloeien van verontwaardiging. De vuisten gebald in de wijde broekzakken. 'Jongens', zegt opa, terwijl hij hen indringend aankijkt, 'revolutie is zoiets vreselijks. Heb diep medelijden met de oproerkraaiers. Ze hebben geen echte rust van binnen! Ze denken dat als ze zelfstandig zijn, dan ook gelukkig zullen zijn. Maar jullie weten dat als je een slaaf van Jezus Christus bent, je echt vrij bent!'

Na de woorden van opa Rijkers is het stil in de woonkamer. Moeder staat op en pakt de koffieketel van de kachel. Ze schenkt voor iedereen nog een keertje koffie in. Dan beginnen Sanders ogen weer te lachen. 'Hebben jullie ook gehoord van de Prins in Brussel?' vraagt hij. De jongens knikken. Wie heeft er nu niet gehoord van de Prins in Brussel? 'Ook daar was ik bij!' De jongens willen de woorden wel uit de mond van de verteller trekken. 'Ik was bij de Willemspoort. Het zag er vreemd en gevaarlijk uit. Nog steeds begrijp ik niet dat de Prins dat niet doorhad. De hoofdingang was versperd. Alleen door het smalle zijpoortje kon je binnenkomen. 't Leek wel een muizenval. Ik dacht nog: Als dat maar goed afloopt. De prins reed op een prachtige Arabische schimmel. De straten waren overvol. Maar in plaats van gejuich, was het akelig stil. De burgerwacht had z'n handen vol om de mensenmenigte in bedwang te houden. Ik werd door de massa meegedrongen. Op de Groenmarkt wilde de Prins afslaan naar de Magdalenastraat. Maar de hele straat was opgebroken. Straatstenen, stoelen, kasten hadden de straat gebarricadeerd. Opeens ontstond er een groot tumult. Ik hoorde schreeuwen: 'Steek dat beest dood!' De Prins sprong van zijn paard. Wat er toen gebeurde heb ik niet zelf gezien, maar een omstander vertelde het mij. En oproerkraaiers moet het paard een klap hebben gegeven. Het schichtige dier heeft toen achteruit getrapt. Even later werd de bewusteloze weggedragen. De menigte werd steeds woedender! Prins Willem besteeg een ander paard en reed in vol galop weg. Het geschreeuw was niet van de lucht! 'Weg met de Hollanders! Leve Frankrijk!' De troep rende de prins achteraan, maar hij was niet te stoppen.'

Even stopt Sanders met vertellen. 't Lijkt wel of hij het nog ziet gebeuren. Ademloos, met open mond, kijken Anton en Henk naar Sanders. 'Wat een tocht, wat een tocht...' mompelt hij. Dan vervolgt hij: 'De hospitaalstraat was ook opgebroken. Een enorme steenhoop sloot de hele straat af. Maar onze prins gaf z'n paard de sporen en in een schitterende sprong ging 't dier erover heen. Mannen en vrouwen achter de verschan-sing doken weg voor de machtige paardenhoeven. Zijn ruiters durfden 't hem niet na te doen. Ik ben toen de prins uit het oog verloren. Maar hij heeft veilig het paleis bereikt.'

Henks ogen stralen onder het verhaal van de geweldige paardenkoopman. Al was dit verhaal allang bekend in Dort en op school in geuren en kleuren besproken. Het nu te horen van een ooggetuige, die er zelf bij was, dat is toch anders. Het is laat geworden als Kees Sanders hartelijk afscheid neemt van de familie Rijkers.

2. De tijd van koning Willem I

Oktober 1831. In de stad is het een grote bedrijvigheid. Een groot magazijn is vol met levensmiddelen. Een militair hospitaal wordt ingericht. Bij het wapenarsenaal is het een drukte van belang. Alle voorbereidingen voor een veldtocht worden gemaakt. Ook in Dordrecht zijn de schutters opgeroepen om gehoor te geven aan de oproep van de koning. De oproep om België te straffen voor de opstand. Anton staat klaar om met zijn regiment mee op te trekken naar België. Henk kijkt vol bewondering naar de sjako die op de stoel ligt. De witte pluim van de soldatenpet steekt fier omhoog. Anton gespt z'n leren koppel om zijn middel. Henk geeft de patroontassen aan, die Anton aan de riemen vastgespt. Moeder ziet niets van het mooie uniform. Met betraande ogen kijkt ze haar oudste zoon aan. Nu breekt het beslissende ogenblik aan. Zij zal met opa en Nellie thuisblijven. Henk zal met zijn broer meegaan naar het Groothoofd, waar de schutters zullen inschepen. 'Dag moeder', zegt Anton zacht. Hij spant zich in om zich goed te houden. Moeder Rijkers pakt haar jongen stevig vast en geeft hem twee kussen op zijn wang. 'Dag jongen', zegt ze met een stokkende stem. 'Weet je wat de Vader van onze Heere Jezus Christus heeft gedaan?' Anton kijkt in moeders diepe ogen.. 'Hij heeft vijanden door Zijn Zoon met Zichzelf verzoend. Vijanden, Anton... Ben jij ook met God verzoend?'

Diep in gedachten lopen de twee broers even later door de drukke straten van Dordrecht. Anton hoort het opgewonden en drukke gepraat van Henk niet eens. Hij merkt niet dat Henk trots zijn zware geweer draagt. 't Klinkt verwarrend na in zijn hoofd: 'Ben jij ook met God verzoend....? Verzoend door het Bloed van Zijn kruis?' 't Is alsof hij in moeders diepe, donkere ogen Jezus' kruiswoord ziet; Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat ze doen...

Bron

Naar: J. Snoep jr., *Storm uit het Zuiden*, Delft: Naamloze Vennootschap W.D. Meinema z.j.

Gespreksvragen

1. Wat is revolutie? Waar komt revolutie vandaan?
 - *Revolutie is een plotselinge opstand van het volk.*
 - *Zie voor revolutie tegen de Gezalfde: Psalm 2.*
2. Wanneer bad Jezus: Vader vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen?
 - *Lukas 23: 33, 34: En toen zij kwamen op de plaats genaamd Hoofdschedelplaats, kruisigden zij Hem aldaar, ... en Jezus zeide: Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen.*
3. Hoe reageer jij als je klasgenoot, vriend(in), buurjongen/meisje, broer(tje)/zus(je) je verkeerd behandeld?
4. Ben jij met God verzoend?
 - *2 Petrus 3:9: De Heere vertraagt de belofte niet (gelijk enigen dat traagheid achten), maar is lankmoedig over ons, niet willende dat enigen verloren gaan, maar dat zij allen tot bekering komen.*

Vertelling 3 ISAËC DA COSTA

Er branden tientallen kaarsen. Ze geven een zacht, geel licht. Ze laten het donkere eikenhout in de synagoge glanzen. Vandaag is het Pinksteren. Een bijzondere dag voor Isaïc. Vanmorgen hebben vader en moeder hem meegenomen naar de dienst. Nu wacht hij tot hij naar voren moet komen. Isaïc is nog jong, nog maar vijf jaar. Hij heeft donker haar en donkere ogen. Zijn huid is heel blank. Op zijn hoofd draagt hij een klein, rond petje, zonder klep: een keppeltje. Hij is gekleed in een wit gewaad. Ja, nu; er wordt gewenkt. Isaïc slikt even. Dan loopt hij naar voren. Hij gaat de enkele treden van de bima¹ op. Op een soort lessenaar ligt een boekrol. De rol is gedeeltelijk opengerold. Isaïc kijkt er met eerbied naar. Hij weet het: dit is een gedeelte van de Tenach, het heilige boek van de Eeuwige. De rol is beschreven met kleine, kriebelige lettertekens. Het zijn niet de gewone letters van het alfabet. Het zijn Hebreeuwse lettertekens. Isaïc krijgt een teken. Hij begint te lezen. Heel helder klinkt zijn stem door de grote, hoge ruimte. Prachtig zijn de Hebreeuwse klanken. Isaïc leest uit de profetie van Hábakuk, het derde hoofdstuk. Nu klinkt het laatste vers: 'De HEERE Heere is mijn Sterkte, en Hij zal mijn voeten maken als der hinden, en Hij zal mij doen treden op mijn hoogen. Voor den opperzangmeester op mijn Neginôth.'

Het is erg stil als Isaïc leest. De mensen luisteren. Vlak bij de bima zit het synagogebeestuur. Allemaal voorname mannen, gekleed in het zwart. Daar zit ook Daniël da Costa. Hij houdt zijn ogen strak op de kleine jongen gericht. Die jongen is zijn zoon. Boven, op een galerij, zitten de vrouwen. Daar zit ook Rebecca Ricardo. Haar haren zijn donker, net als haar ogen. Haar huid is bleek. Ze lijkt wel wat op de kleine knaap achter de lessenaar. Dat is ook geen wonder: ze is de moeder van de jongen. Vol aandacht luistert ze. En toch ook wel vol trots. Isaïc heeft het keurig gedaan. Dat hij maar een vrome Jood mag worden.

*

Aan de Herengracht in Amsterdam staan prachtige huizen. Een van die huizen is een groot en statig pand. Binnen ziet het er deftig uit. Eikenhouten meubels. Dikke tapijten. Hoge, witgepleisterde plafonds met prachtige versieringen. Er zijn trappen, gangen en kamers.

Het is stil in het grote huis. Soms klinkt er vaag een geluid vanaf de straat door. Hoor, daar gaat ergens een deur open. Zachte voetstappen klinken. Er komt iemand de trap af. Het is een jongen. Een kleine jongen met donker haar en een bleke huid. De jongen rent niet en schreeuwt niet, zoals jongens kunnen doen. Hij glijdt niet langs de trapleuning naar beneden. Heel rustig is hij. Bijna ernstig kijkt hij de wereld in. Het is Isaïc, Isaïc da Costa. In dit huis woont hij. Zijn vader is een rijke koopman die in wijn handelt. Die kan zo'n mooi huis best betalen. Het is stil binnen. Eigenlijk is het altijd stil. Isaïc is het niet anders gewend. Broertjes en zusjes heeft hij niet. En vriendjes om mee te spelen bijna ook niet. Vader Da Costa houdt daar niet van. Van vriendjes voor zijn zoon verwacht hij niet veel goeds. En als het dan toch niet anders kan, dan moeten het Joodse vriendjes zijn. Vader en moeder houden wel van hun jongen. Ergens in het grote huis hangt een mooi schilderij van hem. Dat hebben ze door een knappe schilder laten schilderen. Ze noemen hun jongen: ons juweel. Vaak vertelt vader Daniël over vroeger. Dan luistert Isaïc stil. Vader vertelt over Portugal, het land waar hun familie lang geleden vandaan is gevlucht. Vader vertelt dat ze uit een familie van edellieden komen. Tjonge, denkt Isaïc, misschien hebben die wel op een kasteel gewoond. Hij is er best wel trots op. Dat is allemaal prachtig, maar toch ... Isaïc heeft het niet zo

¹ Podium met hek eromheen

2. De tijd van koning Willem I

makkelijk. Vader is een strenge man, die best wel lastig kan zijn. En moeder? Moeder is zo stil, zo teruggetrokken. Ze zorgen wel goed voor hem. Isaïc lijkt wel een soort wonderkind te zijn. Als hij acht jaar is, gaat hij al naar de Latijnse school.² Op zijn dertiende gaat hij naar het Athenaeum Illustre.³ Al heel jong schrijft hij prachtige gedichten. Als hij veertien is, mag hij al lid worden van het Portugees-Israëlitisch letterkundig genootschap⁴ Concordia Crescimus. Isaïc kan goed leren, maar toch ... gelukkig is hij niet. Over veel dingen denkt hij diep na. Vaak twijfelt hij. Er zijn veel vragen, diep, vanbinnen, in zijn hart. Zijn de boeken van Mozes en de profeten wel waar? Zijn het niet Joodse verzinsels? Waarom worden Gods beloften niet vervuld? Waar blijft de beloofde Messías? Met zijn ouders durft hij daar niet over te praten.

Op het Athenaeum krijgt hij les van professor David Jacob van Lennep. Deze man is een christen. Isaïc hoort dat deze man gelooft in de waarheid van de Schrift; dat hij gelooft dat alles wat in de Bijbel staat, echt gebeurd is. Dat geeft hem wat troost. In de collegezaal van dr. Van Lennep hangt een plaat. Op die plaat staat een geslachtsregister van de koningen van Israël en Juda. Op een dag gaat Isaïc voor die plaat staan. Hij is dan dertien jaar. Vol eerbied kijkt hij naar het geslachtsregister. Hardop bidt hij: 'Heere, wilt Gij dan het huis van David nooit wederoprichten?'

*

Door de straten van Leiden loopt een jonge man. Hij kijkt eens om zich heen. Er is veel te zien. Er staan veel oude gebouwen. Leiden is de stad die standgehouden heeft tegen de Spanjaarden in de Tachtigjarige Oorlog. Leiden is een stad met geschiedenis. En geschiedenis, dat vindt de jonge man een prachtig vak. Daarom is hij ook op weg naar de Hooigracht. Op de Hooigracht woont Willem Bilderdijk. Bilderdijk is een wat wonderlijke man. Hij is een geleerde, een advocaat en een dichter. Graag zou hij professor zijn geworden op de universiteit. Maar dat is niet gelukt. Nu geeft hij privéles in geschiedenis.

Daar belt Isaïc bij het huis van Willem Bilderdijk aan. De deur gaat open en hij wordt binnengelaten. Even later zit hij in de kamer waar les wordt gegeven. Er is nog niemand. Dan gaat een deur open. Een oudere heer komt binnen. Zijn haren zijn grijs. Op zijn hoofd staat een ruige muts. Zijn gezicht is vol rimpels en hij ziet er wat knorrig uit. De jonge man staat op en maakt een kleine buiging. 'Goedendag jongeheer Da Costa', zegt Bilderdijk. Nog enkele studenten komen binnen en dan kan de les gaan beginnen. En lesgeven kan Bilderdijk. Isaïc weet dat wel. In Amsterdam heeft hij ook al wat privélessen van hem gehad. Toen woonde Bilderdijk daar, aan de Achterburgwal. Weldra zitten de studenten ademloos naar hun leermeester te luisteren. Dit is geen dorre, droge les. Nee, Bilderdijk geeft vol vuur les. Hij houdt zich niet altijd aan de stof, maar praat over allerlei onderwerpen. Maar dat hindert de studenten niet. Van Bilderdijk kun je altijd wat leren.

Langs de grachten van het oude Leiden loopt een jonge man. Hij ziet bleek. Van de dingen om hem heen lijkt hij niets te merken. Hij is diep in gedachten. Het is Isaïc. Hij is weer op weg naar het huis van Bilderdijk. Is hij bezig met het herhalen van de lesstof? Is hij daarom zo diep in gedachten? Nee, dat is het niet. Isaïc heeft het moeilijk. In zijn hart is veel strijd. Hij is als Jood opgevoed. Hij gelooft dat het Oude Testament het Woord van God is. De wetten van Mozes, die moeten gehouden worden. Wie vroom leeft volgens die wetten, die zal door God worden aangenomen. Eens zal de Messías

² School waar hoofdzakelijk Latijn en Grieks werd geleerd

³ Vooropleiding voor de universiteit

⁴ Vereniging van liefhebbers van literatuur

komen, de Verlosser. Daar hebben de oude profeten over gesproken. Maar ... Isaïc voelt zich helemaal niet vroom. Hij voelt hoe zondig, hoe schuldig en hoe onrein hij is. Hij heeft een Verlosser nodig. De christenen zeggen dat de Messías al gekomen is. Dat Jezus van Nazareth de Messías is. In het hart van Isaïc is een schreeuw, een schreeuw naar boven, een schreeuw naar God. Met de mensen spreekt hij er niet over.

Even later zit Isaïc te luisteren naar de les van Willem Bilderdijk. Soms kijkt de leermeester zijn leerling even aan. Wat ziet hij in die donkere ogen? Zou hij iets weten van de strijd in het hart van de jonge man? Hij laat het in ieder geval niet merken. Bilderdijk is wijs en voorzichtig. Hij probeert niet openlijk Isaïc over te halen om christen te worden. Maar in zijn lessen spreekt hij wel over de Verlosser. Veel Joden denken bij de Messías aan iemand die veel aardse macht en heerlijkheid zal hebben. Nee, zegt Bilderdijk, de Messías is niet een aards koning. De Messías verlost van de zonde. Hij zal lijden en sterven voor de zonden van verloren mensen. Dat kun je lezen in de profetieën van het Oude Testament. Bilderdijk wijst op wat Jesaja en Jeremía en Daniël gezegd hebben over de Messías. En Isaïc da Costa? Stilletjes zit hij te luisteren. Hij drinkt de woorden van zijn leermeester in als water.

Enkele jaren gaan voorbij. Er verandert veel voor Isaïc. Hij is afgestudeerd als meester in de rechten. Hij gaat terug naar Amsterdam en wordt daar advocaat. Hij promoveert tot doctor in de letteren. Hij trouwt met Hanna Belmonte. Maar ... er verandert nog iets. Er verandert iets vanbinnen. Na heel veel strijd mag Isaïc zien Wie de Heere Jezus is. Wie de Heere Jezus is voor zondige en verloren mensen. Isaïc leert dat de Messías niet nog komen moet, maar dat Hij al gekomen ís. Hij gelooft dat Jezus Christus de Messías is, de Zoon van de levende God. In zijn hart is Isaïc christen geworden. Alleen, hij durft er niet goed voor uit te komen. Wat zal vader zeggen? Hoe zal moeder het opnemen? Hij weet hoe groot de haat van de Joden is tegenover iemand die het Joodse geloof verlaat en christen wordt.

*

In Amsterdam staat het huis van dr. Immanuel Capadose. Het avondeten is gedaan en de oude dokter zit de krant te lezen. Wat staat hier? Hij zal het eens voorlezen aan zijn neef Abraham Capadose, die bij hem inwoont. Hij begint een bericht voor te lezen over een Joodse rabbijn uit Hamburg die tot het christendom is overgegaan. Even is het stil als Immanuel klaar is met lezen. Hij peinst. Hijzelf is een Jood en zijn oomzegger Abraham ook. Ziet de oude dokter niet de ontroering op het gezicht van Abraham? Plotse-ling staat Abraham op en loopt naar zijn oom toe. Hij omhelst hem en zegt: 'Ik ben als die rabbijn.' Hevig schrikt de oude man. Hij grijpt zijn neef bij z'n schouder en drukt hem op de bank, terwijl hij roept: 'Jongen, wat mankeer je! Kom tot jezelf!' Dan loopt hij met grote stappen de kamer uit.

Het zal een aantal weken later geweest zijn. Door de straten van Amsterdam loopt Abraham Capadose. Er ligt een droevige trek om zijn mond. Er zijn donkere kringen onder zijn ogen. Van alles heeft zijn oom geprobeerd om hem terug te laten keren naar het Joodse geloof. Op allerlei manieren heeft zijn oom het geprobeerd: vriendelijk en boos. Maar Abraham kan niet terug. Hij wil het ook niet. Daarom heeft hij het huis van zijn oom verlaten; als een vervloekte. Maar hij weet waar hij naartoe zal gaan. Bij zijn eigen ouders is hij al geweest. Maar daar is hij onvriendelijk ontvangen. Weldra laat hij de klopper vallen op deur van de woning van Isaïc da Costa. Samen hebben ze in Leiden gestudeerd. Samen hebben ze daar de privélessen bij Bilderdijk gevolgd. Samen hebben ze als kinderen gespeeld. Abraham was zo'n beetje het enige kind met wie Isaïc mocht spelen. Samen hebben ze ook dezelfde oom: dr. Immanuel Capadose.

In het huis van Isaïc da Costa en zijn vrouw Hanna wordt hij hartelijk ontvangen. Isaïc zegt: 'Zolang er een dak boven mijn hoofd is, broeder, zul je er bescherming vinden.'

2. De tijd van koning Willem I

Zolang er bij mij een stukje brood overblijft, zal ik dat met je delen. Geen vrees voor mensen mag ons meer tegenhouden.' En Isaïc voelt het: hij mag niet langer meer wachten; hij moet openlijk belijden dat Jezus Christus de Messías is, de Zoon van de levende God.

*

Het is zondagmorgen 20 oktober 1822. De deuren van de Pieterskerk in Leiden staan wijd open. Zacht ruisen orgeltonen door de enorme ruimte. Dan zwijgt het orgel en dominee Lucas Egeling beklimt de kansel. Vanmorgen zal het een bijzondere dienst zijn. Drie volwassen mensen zullen gedoopt worden. Bij een pilaar zit Willem Bilderdijk. Hij wil er graag bij zijn. Hij rekt zijn hals iets uit als hij de drie dopelingen bij het doophek ziet staan. Dominee Egeling komt de kansel af. Telkens gaat zijn hand naar het doopvont. Telkens sprenkelt hij het doopwater. En dan klinkt zijn stem: 'Abraham Capadose, ik doop u in de Naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes. Isaïc da Costa, ik doop u in de Naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes. Hanna da Costa, geboren Belmonte, ik doop u in de Naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes. Amen.'

Bron

Gerard Schuttel, *De Spaanse bijbelmokkelaar .. en vijf andere historische verhalen*, Leerdam: Gereformeerde Bijbelstichting 2019, pag. 59-68.

Gespreksvragen

1. Dominee Egeling bediende de doop. Hij preekte over Romeinen 11 vers 5: *Alzo is er dan ook in dezen tegenwoordige tijd een overblijfsel geworden naar de verkiezing der genade.*
 - Waarom zou ds. Egeling voor deze tekst hebben gekozen?
 - Weet je waar Romeinen 11 over gaat?

Leestekst

DE EERSTE SPOORWEG

Het is 20 september 1839. Een feestelijke dag!

Deftige heren met hoge hoeden en voornaam geklede dames begeven zich naar het nieuwe Amsterdamse stationslokaal. Ze schrijden waardig voort, want het volk ziet van alle kanten toe. Langs het kanaal staan de muzikanten van de schutterij opgesteld. Vrolijk klinken de tonen over het water.

Het stationslokaal is een lust voor het oog. Aan de voorgevel prijkt het wapen van Holland en aan de zijgevels hangen de wapens van Amsterdam en Haarlem.

Overall wapperen vlaggen en in het lokaal lijkt het wel een bloemenzee. Er gaat ten slotte iets heel bijzonders gebeuren! Vandaag zal er voor het eerst een stoomtrein rijden in Nederland!

Op de rails wachten twee locomotieven. Ze zijn ook al met vlaggen versierd. De ene heet 'Snelheid' en de andere 'Arend'. Daar staan ook de wagens. Voorop vier diligences. Dat zijn gesloten eerste-klas-wagens. Dan volgen vier open tweede-klas-wagens. De rij wordt gesloten door een grote Engelse diligence.

Uit één van de wagens klinkt vrolijke muziek. Daar heeft het muziekkorps een plaatsje gevonden.

Wanneer eindelijk het hoornsignaal van de conducteur klinkt, zetten de locomotieven zich onder luid gesis in beweging. Rook wolkt naar achteren... Het is maar goed dat er cokes gestookt wordt in plaats van steenkool. Anders zouden de reizigers in de

tweede-klas-wagens al spoedig zwart zien van het roet! Nu hoeven zij alleen maar hun kragen op te zetten en hun hoeden vast te houden vanwege de wind.

Als de trein meer vaart krijgt, zien sommige reizigers toch een beetje wit om de neus. Zwartkijkers hebben beweed dat door de snelheid je adem kan worden afgesneden. Ook zou je een hersenziekte kunnen oplopen door het geraas en gedender. Zou het waar zijn?

Gelukkig, alles gaat goed. Na ongeveer een half uur arriveert de trein in Haarlem. Het muziekkorps blaast er al weer vrolijk op los. Ook de Haarlemse schutters laten zich horen.

Als de nieuwsgierige Haarlemmers uitgekeken zijn, begint de terugreis. Ondertussen is in het Amsterdamse stationslokaal een maaltijd klaargezet. De vermoeide reizigers genieten na hun aankomst van vlees, fruit en gebak. De eerste treinreis in Nederland is voorbij!

Op 24 september wordt de spoorweg voor het publiek geopend. Dan blijkt dat velen het nieuwe vervoermiddel op prijs stellen. Er worden iedere dag zo'n 750 passagiers vervoerd! En dat terwijl een tweede-klas-kaartje wel tachtig cent kost en een eerste-klas-kaartje maar liefst f 1,20! Voor zo'n bedrag moet een arbeider een dag werken.

Bron

Leerlingenboek *Er is Geschied*, deel 3.

Achtergrond- informatie *DE SLAG BIJ WATERLOO*

1. Soeverein Vorst met ambities

Voor 1795 berustte de soevereiniteit in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden bij de gewestelijke Staten, in wier dienst de stadhouder stond. De gebeurtenissen sedert genoemd jaar, in het bijzonder de instelling van het koningschap in 1806, maakten een terugkeer naar de oude staatkundige verhoudingen onmogelijk. Bovendien leek alleen een eenhoofdig gezag de staatkundige eenheid te kunnen garanderen.

Dat hoefde naar de mening van Gijsbert Karel van Hogendorp niet persé een koning te zijn. Wel had hij in de proclamatie van 17 november 1813 de erfprins als hoogste bestuurder uitgeroepen.

Als gevolg van dit alles was de prins, toen hij 30 november op het Scheveningse strand voet aan wal zette, nog hoogst onzeker ten aanzien van zijn positie in het bevrijde vaderland. Hij was namelijk niet goed op de hoogte van de concrete politieke situatie. Wel beseftte hij dat herstel van het stadhouderschap niet goed meer mogelijk was en koesterde hij de hoop dat de soevereiniteit die zijn voorouders hadden moeten ontberen hem ten deel zou vallen. Hij moest echter voorzichtig opereren om niet het wantrouwen van de Engelsen op te wekken, omdat hij hun steun niet kon missen.

Ook de oud-patriotten en de oud-regenten waren het erover eens dat alleen een krachtig soeverein een einde zou kunnen maken aan de partijstrijd, die had geleid tot verlies van onafhankelijkheid en een smadelijke inlijving bij Frankrijk.

Na een korte aarzeling toonde de erfprins zich op 2 december 1813 bereid de soevereiniteit te aanvaarden, al zegde hij het volk wel een grondwet toe. Voorlopig bleef het bij de titel van Soeverein Vorst. De erfprins wilde de oud-regenten, die evenals Van Hogendorp meer in de richting dachten van een machtig erfstadhouderschap, niet voor het hoofd stoten door zich voor het koningschap uit te spreken.

Wel koesterde Willem grote ambities. Hij wenste het Nederlandse grondgebied uit te breiden naar het zuiden met het huidige België en Luxemburg en naar het oosten langs de Rijn tot aan de Moezel. Daarmee zou de Nederlandse staat in politiek opzicht de

2. De tijd van koning Willem I

Pruisische kunnen evenaren. Ook economische motieven lagen aan zijn streven ten grondslag: de zuidelijke industrie zou een belangrijke aanvulling vormen op de noordelijke handel.

Om dit ideaal te verwezenlijken was de steun van Engeland onontbeerlijk. De Engelsen hadden groot belang bij een collectief veiligheidssysteem in Europa, waarbij de grote mogendheden elkaar in evenwicht hielden. Zij waren gebaat bij een stabiele bufferstaat tussen Engeland en Frankrijk enerzijds en tussen Engeland en Pruisen anderzijds. Vanzelfsprekend wenste Engeland op deze bufferstaat toezicht te houden. Vandaar dat het lang niet zeker was of alle aspiraties van Willem gehonoreerd zouden worden.

2. De grondwet

Al in 1812 had Van Hogendorp zijn gedachten ten aanzien van de toekomstige staatkundige vorm van Nederland verwoord in zijn *Schets eener grondwet*. In deze schets toonde hij zich reactionair doordat hij wenste terug te keren naar de situatie van voor 1795. Uiteraard was de idee van een federatie van gewesten die samen een republiek vormden, niet verenigbaar met de aard van een soevereine regering van een vorst. Dat begreep Willem en hij benoemde een commissie van dertien leden die de schets van Van Hogendorp ingrijpend aanpaste.

De aldus in 1814 tot stand gekomen grondwet kende aan de Soeverein Vorst veel rechten en bevoegdheden toe. Zo zou de vorst de opperheerschappij voeren over de koloniën, de staatskas en de land- en zeestrijdkrachten. Feitelijk kwam hem ook het buitenlands beleid toe, omdat hij over oorlog en vrede kon beslissen met alleen maar kennisgeving aan het parlement. Besluiten van de Staten-Generaal mocht hij naast zich neerleggen en ministers kon hij naar eigen goeddunken benoemen of ontslaan. Ook parlamentsleden die zich tegen zijn beleid keerden, moesten verdwijnen. Dit lot trof bijvoorbeeld Van Hogendorp, die zich steeds meer als een opponent van de vorstelijke politiek ontpopte.

In het algemeen beschouwde Willem zijn ministers als zetbazen die zonder tegenspreken aan het door hem gewenste beleid uitvoering gaven. Bij het vaststellen van de tienjaarlijkse begroting in 1820 legde hij aan zijn secretaris uit dat de Staten-Generaal niet met zijn ministers maar met hem te maken hadden: *Wat zijn ministers? Volstrekt niets. Ik kan zonder ministers regeren of wanneer ik het goed vind, wie mij goeddukt aan het hoofd van de ministeriële departementen plaatsen, al was het ook één van mijn palfreniers; want ik, ik alleen ben de man, die handelt en voor de daden der regering verantwoordelijk is.*

Opvallend is overigens dat Willem bij zijn keuze van ministers en ambtenaren vaak gebruik maakte van de diensten van degenen die tijdens de Franse overheersing een rol van betekenis hadden gespeeld. Zij pasten zich soepel aan de nieuwe situatie aan. Voor de Oranjeklanten was dit een bittere pil. Zij waren in 1795 van hun posten ontheven en bleven ook nu aan de zijlijn staan. Een Nederlander in Engeland kreeg enige tijd na de bevrijding bericht uit het vaderland dat het tamelijk goed ging, maar *dat alleen de Prins Patriots geworden was*. In 1814 liet Willems zuster Louise haar broer weten dat het de oud-patriotten waren geweest die hem, tegen de wensen van de Oranje-aanhangers in, tot soeverein hadden verheven.

Op 29 maart 1814 werd de nieuwe grondwet tijdens een bijeenkomst in de Nieuwe Kerk te Amsterdam aanvaard. Aan de hand van lijsten waren zorgvuldig 600 notabelen uit het hele land geselecteerd. Daarvan kwamen er 474 daadwerkelijk opdagen. De heren mochten niet beraadslagen en ze mochten geen stemverklaring afleggen. Er werd van hen verwacht dat ze eenvoudig voor of tegen stemden. Tegen stemden 26 notabelen, onder wie verschillende rooms-katholieken die zich stoorden aan de

bepaling dat de vorst de hervormde godsdienst hoorde te belijden. Onder de thuisblijvers waren er enkelen die vonden dat de rol van figurant hun niet paste.

Hoe dan ook: er was een meerderheid. Toen Willem dit nieuws vernam, liet hij de vergadering mededelen dat hij de volgende dag naar de Nieuwe Kerk zou komen om de eed af te leggen op de grondwet en om te worden ingehuldigd. In plechtige optocht trok op 30 maart 1814 een stoet van het Paleis op de Dam naar de Nieuwe Kerk. Daar legde Willem na een korte rede de eed af. Daarop volgden paukengeroffel en trompetgeschal. Alle afgevaardigden hieven de rechterhand omhoog en de president zwoer namens allen trouw aan de vorst. Een heraut riep driemaal met luider stem: *Leve Willem Frederik, Soeverein Vorst der Verenigde Nederlanden.*

3. Noord en Zuid samengevoegd

Nadat Oostenrijk tijdens het Congres van Wenen Rusland, Engeland en Pruisen geraadpleegd had, bleek het geheel te willen afzien van de rechten op de voormalige Oostenrijkse (Zuidelijke) Nederlanden. Daarmee lag de weg naar vereniging tussen Noord en Zuid open en kon Willem deze legitimeren als een opdracht van de grote mogendheden. Tot zijn grote ergernis kon er geen sprake zijn van uitbreiding in oostelijke richting. Engeland wilde namelijk ook Pruisen versterken, als oostelijke bufferstaat tegen Frankrijk. Tijdens de onderhandelingen stond Willem zwak, want de Engelsen gebruikten de door stadhouder Willem V aan Engeland afgestane koloniën als breekijzer. Teruggave daarvan was voor de Nederlandse handel van het grootste belang. Willem moest dus berusten. Op 1 augustus 1814 aanvaardde de Soeverein Vorst het voorlopige bestuur over het Zuiden.

Daar bestond weinig verzet tegen de vereniging, maar evenmin enthousiasme. Er was echter geen alternatief. Stichting van een onafhankelijke staat behoorde niet tot de mogelijkheden. Bijna niemand wenste de Oostenrijkers terug en van de Fransen had iedereen genoeg. Waar de Belgen wel moeite mee hadden, was het gemak waarmee de Noord-Nederlanders spraken van vergroting van hun grondgebied.

Nadat de Soeverein Vorst in eigen land algemeen als hoogste gezagsdrager werd geaccepteerd en de uitbreiding van het grondgebied door de mogendheden werd gegarandeerd, vormde het koningschap de logische bekroning. In februari 1815 viel tijdens het Congres van Wenen de definitieve beslissing over de grenzen van de nieuw te vormen staatkundige eenheid. Het nieuwe koninkrijk omvatte Nederland en de Oostenrijkse Nederlanden van voor 1795, alsmede Luik dat in 1792 daarbij was gevoegd. Tevens werd een smalle strook grond tussen Sittard en Mook toegewezen, zodat de Beneden-Maas geheel binnen de grenzen zou vallen. Deze strook was voorheen door de Pruisen bezet geweest en de bewoners haalden dan ook opgelucht adem.

Verontwaardigd was Willem over het feit dat de mogendheden zijn stambezitting Nassau-Dillenburg aan Pruisen toewezen. In ruil daarvoor kreeg hij het groothertogdom Luxemburg. Het betekende voor Willem een persoonlijk, dynastiek verlies. Voor het Verenigd Koninkrijk maakte het geen verschil.

Op 9 juni 1815, nog voor de nederlaag van Napoleon, zouden bovengenoemde regelingen in de Wiener Schlussakt worden opgenomen. Daarop wachtte Willem niet. Reeds eerder, op 16 maart, nam hij bij proclamatie de koningstitel aan. Of de dreiging van Napoleon daartoe de directe aanleiding vormde, valt te betwijfelen. De voorbereidingen tot het koningschap werden reeds voor Napoleons terugkeer van Elba getroffen.

2. De tijd van koning Willem I

4. De Honderd Dagen

Toen Lodewijk XVIII op 23 april 1814 na een ballingschap van 23 jaar in Calais arriveerde, werd Napoleon, door zijn regering en generaals verlaten, in een Oostenrijks uniform door een escorte naar het zuiden begeleid. Op 4 mei arriveerde hij in zijn 'hoofdstad' Portoferraio op Elba. Vandaaruit onderhield hij nauwe contacten met bonapartisten in Frankrijk en oordeelde aan de hand van de berichten al spoedig dat de Bourbons niets geleerd hadden. Dit oordeel was echter voorbarig. Lodewijk XVIII begreep wel degelijk dat de ingrijpende sociaal-economische omwentelingen van de revolutie en de instellingen tijdens het keizerrijk onmogelijk geheel te herroepen waren. Verder zag hij in dat het leger gehecht bleef aan de roem van de met bloed beplekte keizerlijke adelaar. Daarom probeerde hij door middel van een grondwet een brug te slaan tussen oud en nieuw. Het probleem was echter dat het volk hem bleef zien als een marionet van de buitenlandse overwinnaars en bovendien met toenemende ontevredenheid constateerde hoe de vroegere royalisten met name in het westen en het zuiden bonapartisten wegzuiverden om vervolgens zelf alle belangrijke functies op te eisen. De revolutie leek voorgoed verloren.

Met het oog op deze ontwikkelingen woog Napoleon het vooruitzicht van een rustige levensavond op Elba af tegen het risico van een terugkeer naar de Franse troon. Daarbij moet bedacht worden dat de geallieerden hem nog steeds niet het verschuldigde levensonderhoud betaalden en weigerden zijn vrouw en kind na te zenden. Bovendien gingen er stemmen op Napoleon verder weg te brengen, naar Madeira of naar de Azoren. Uit Parijs kwamen zowel waarschuwingen als hulpkreten.

Na een korte bedenktijd misleidde Napoleon de Britse patrouilleschepen en landde op 1 maart 1815 met zijn kleine eregarde in de vissershaven Golfe Juan. Terwijl de meeste maarschalken en generaals zich uit de voeten maakten, stroomden de troepen toe: *Vive Empereur!* Maarschalk Ney, die trouw had gezworen aan Lodewijk XVIII en uitriep dat hij de tiran in een ijzeren kooi naar Parijs zou brengen, liep met zijn hele leger over. De berichtgeving in de Parijse kranten was tekenend voor de veranderende stemming: *De menseneter heeft zijn hol verlaten* (1 maart); *de Corsicaanse veelvraat is in de Golfe Juan geland* (8 maart); *de tijger is in Gap aangekomen* (9 maart); *het monster ligt in Grenoble* (11 maart); *de tiran is door Lyon getrokken* (16 maart); *de usurpator bevindt zich reeds op 60 mijl afstand van de hoofdstad* (17 maart); *Bonaparte nadert met rasse schreden, maar hij zal Parijs nooit binnentrekken* (18 maart); *Napoleon zal morgen voor onze wallen staan* (19 maart); *de keizer is in Fontainebleau aangekomen* (20 maart); *Zijne Majesteit de keizer heeft gisteravond te midden van zijn trouwe onderdanen zijn intocht in de Tuilerieën gehouden* (21 maart). In de nacht van 20 maart was Lodewijk XVIII naar Gent gevlucht. Nu bleek dat ook Napoleon niets geleerd had. Het leger, de eenvoudige stads- en boerenbevolking juichten zijn terugkeer toe. De gegoede burgerij en de bankiers hadden daarentegen schoon genoeg van hem. In plaats van rekening te houden met de belangen van het volk, probeerde Napoleon het de notabelen naar de zin maken. Ook ten aanzien van de buitenlandse politiek oordeelde hij verkeerd. Zijn plotselinge verschijning deed de dansende vorsten in Wenen opschrikken en smolt hun verdeelde meningen samen. Op staande voet sloten Engeland, Rusland, Oostenrijk en Pruisen een Quadruple Alliantie tegen de keizer.

5. Quatre-Bras

De keizer kon slechts hopen zijn vijanden afzonderlijk te kunnen verslaan. Oostenrijkse en Russische legers trokken al op de Rijn aan. In de Zuidelijke Nederlanden bevonden zich reeds de Oostenrijkers en Engelsen: maarschalk Blücher met 120.000 man in het oosten tussen de Ardennen en Charleroi en de hertog van Wellington met 100.000

man, waaronder troepen uit Hannover en Spanje, alsmede 17.000 Nederlanders en 6000 Belgen onder bevel van de kroonprins, in het westen. Tegen deze overmacht kon Napoleon 124.000 man stellen. Het voordeel van de geallieerde overmacht werd overigens ten dele te niet gedaan doordat minstens de helft van de Oostenrijkse en Engels-Nederlandse legers bestond uit onervaren rekruten.

Napoleon organiseerde met onverwachte snelheid zijn leger en trok op 15 juni de Franse grens over, een maand eerder dan Wellington verwachtte. De Fransen verrasten de Pruisische voorposten bij de Sambre, staken het riviertje over en openden op 16 juni de aanval op Blücher die zich met zijn troepen in en rondom het stadje Ligny verschanst had. Wellington bleef geheel onwetend van de Franse aanval en was nog steeds van mening dat deze in het westen zou plaatsvinden.

Intussen trok maarschalk Ney met een legerkorps over de straatweg Charleroi-Brussel naar het westen met als doel de bezetting van het gehucht Quatre-Bras, gelegen aan een viersprong die de verbinding tussen de Pruisen en de Engelsen beheerste. Dit gehucht was juist bezet door 4500 Nederlanders. De bevelhebber, Saxen-Weimar, besloot stand te houden en stuurde een koerier naar Brussel, waar Wellington zich ophield. Deze hield de opmars van Ney voor een afleidingsmanoeuvre en gaf bevel Quatre-Bras te ontruimen. Daar was echter inmiddels generaal De Perponcher gearriveerd en deze besloot Wellingtons bevel te negeren. Bij de nadering van de Fransen trok hij al zijn troepen rond het kruispunt samen. In zijn memoires schreef Napoleon later dat zijns inziens dit besluit van de Nederlanders de hertog van Wellington gered had. Hij verkeerde nog in de onjuiste veronderstelling dat de beslissing door de prins van Oranje was genomen. Deze was echter niet aanwezig in Quatre-Bras. Hij bevond zich op de avond van 16 juni in Brussel, op een bal dat de hertog van Richmond gaf. Daar kwam hij een verbaasde hertog van Wellington tegen. De hertog had de prins immers met zijn troepen aan de grens geposteed om tijdig te kunnen waarschuwen als de vijand in aantocht was. Op zijn vraag of er nog nieuws was, deelde de kroonprins mee dat de Fransen de Sambre waren overgestoken en met de Pruisen vochten. Korte tijd later bevestigde een Oostenrijkse koerier het bericht van de prins. Rond middernacht verscheen een koerier van generaal De Perponcher met het bericht dat de bezetting van Quatre-Bras toch was gebleven en zou standhouden.

Desondanks ging het bal door. Na middernacht schetterden echter trompetsignalen. De officieren haastten zich met witzijden kousen en op balschoenen naar hun legeronderdelen. De prins van Oranje vergat inderhaast zijn sabel. Snel trokken bij het aanbreken van de dag Engelse en Nederlandse troepen naar Quatre-Bras. De hertog van Wellington was eerst nog rustig gaan slapen en arriveerde pas rond de middag. Daar waren de Fransen tot de aanval overgegaan. De Nederlanders, inmiddels 8000 man sterk, vingen de eerste stoot op. De tien patronen, waarover iedere soldaat slechts beschikte, waren gauw vershoten. Pas na een uur wanhopig vechten tegen de Franse overmacht kwamen de eerste versterkingen en nam Wellington het bevel over. Engelse charges verdreven de Fransen en toen de avond viel, hadden de Engelsen de viersprong vast in handen.

6. Waterloo

Bij alle fouten die beide partijen tijdens de roemruchte Slag bij Waterloo maakten, bepaalden de verkeerde inschattingen van Napoleon de afloop van de strijd. Na zijn overwinning bij Ligny op de Oostenrijkers ging hij er vanuit dat zij naar Duitsland afrokken, zonder zich ervan te vergewissen of er inderdaad sprake was van een vlucht. Zodoende kreeg Blücher de gelegenheid zijn troepen te hergroeperen en de Fransen bij Waterloo opnieuw op het lijf te vallen.

2. De tijd van koning Willem I

In de veilige wetenschap dat de Pruisen de Ardennen werden ingedreven, achtervolgd door een Frans legerkorps, maakte Napoleon op zondag 18 juni weinig haast om tot de aanval over te gaan. Zijn leger was groter en beter en hij beschikte over meer kanonnen. 'Vanavond slapen wij in Brussel, mes enfants,' verzekerde hij zijn soldaten. Pas tegen de middag, toen de modderige grond enigszins was opgedroogd, begonnen de Fransen de aanval. Na verbeterde artilleriegevechten en felle charges van de Franse cavalerie onder leiding van maarschalk Ney gaapten er rond vijf uur in de middag grote gaten in het centrum van het Britse leger. Op dat kritieke moment gaf de prins van Oranje zijn eerste zelfstandige order. Commandant Ompteda kreeg het bevel om met zijn uit Hannover afkomstige soldaten in linie op te trekken tegen de Franse tirailleurs die een moordend vuur legden op het Engelse centrum. Enkele honderden meters verderop wachtte echter de Franse cavalerie op kansen. Ompteda protesteerde tegen het onzinnige bevel. De prins, die de wachtende Fransen voor Hollanders aanzag, wenste echter geen tegenspraak te horen. Ompteda berustte. Met getrokken sabel reed hij voor zijn brigade uit, een wisse dood tegemoet. Enkele minuten later was de hele brigade onder de voet gelopen door de Franse cavalerie. Niemand ontkwam.

Tevergeefs probeerde Wellington de bressen op te vullen. 'Laat de nacht nu komen, of Blücher,' schijnt hij uitgeroepen te hebben.

Ney, die merkte dat de Britse tegenstand zwakker werd, probeerde de keizer ervan te overreden zijn garde in het vuur te werpen. Napoleon weigerde. Daarmee verspeelde hij zijn laatste kans. Een half uur later arriveerden de Pruisen.

De krijgskans keerde. De Franse infanteristen trokken in formatie terug. Te laat wierp Napoleon zijn garde in de strijd. Terwijl de Britse kanonnières vuurden wat ze konden, splitsten de beproefde vechtojers zich in twee colonnes en marcheerden de helling op. Op de flanken reed veldgeschut mee en de Franse infanteristen naderden over de volle breedte van het terrein. De strijd werd heviger. Het beslissende moment naderde. De prins van Oranje kreeg een schampschot aan de hals en werd weggedragen. Toen de garde tot op ongeveer 40 meter genaderd was, vuurden de Engelse infanteristen een moordend salvo af, zetten de bajonetten op het geweer en stormden op de gehavende garde af. Deze wankelde en week terug. Het bericht dat de gevreesde garde was verslagen, was voor het Franse leger het sein tot een algemene, wanhopige vlucht. Blücher beval alles auf die Flucht zu erschiessen. Alleen de garde trok ordelijk terug, aanvallen afslaand en geslagen bressen opvullend.

Met de gevechten bij Ligny en Quatre-Bras meegerekend heeft Napoleons laatste veldtocht 80.000 doden gekost.

Napoleons maarschalken namen de keizer, die door wilde vechten, als hun gevangene mee tijdens hun vlucht. Daarmee waren de 'Honderd dagen' (van maart tot juni 1815) voorbij. Terug in Parijs schikte Napoleon zich in een tweede troonsafstand. Tevergeefs belegerde het Parijse volk het Elysée in een poging de keizer tot andere gedachten te brengen. Nog probeerde hij naar Amerika te vluchten, maar de inscheeping in de haven van Rochefort mislukte. Een asielaanvraag in Engeland werd smadelijk afgewezen. Hij werd tot krijgsgevangene verklaard en naar Sint-Helena gebracht. Geïsoleerd van de buitenwereld, veroordeeld tot passiviteit, stierf hij op 5 mei 1821 op 51-jarige leeftijd. De doodsoorzaak is tot op de dag van vandaag omstrepen. Lange tijd is aangenomen dat het een chronische maagzweer was. Geruchten dat de keizer vergiftigd werd, zijn echter tot op de dag van vandaag niet verstornd.

In 1840 werd zijn stoffelijk overschot met Engelse toestemming overgebracht naar Parijs. In 1861 werd het overgebracht naar een praalgraf in de Dôme des Invalides, waar het al vanaf 1840 was bijgezet in een zijkapel. Heden ten dage is het praalgraf een nationaal monument: Napoleon is voor Frankrijk een legende geworden, die tot op de dag van vandaag voortleeft.

DE KOOPMAN-KONING

1. De 'koperen konink'

Daar de vereniging met de Zuidelijke Nederlanden een feit was, diende de grondwet te worden bijgesteld. Een commissie, bestaande uit twaalf Noord-Nederlanders en twaalf Zuid-Nederlanders zou samen met de Joodse advocaat Jonas Daniël Meyer de wijzigingen voorbereiden. Van Hogendorp werd weer tot voorzitter benoemd.

In de nieuwe grondwet werd de koningstitel van Willem I vastgelegd: *De kroon der Nederlanden is en blijft opgedragen aan Zijne Majesteit Willem Frederik van Oranje-Nassau, om door Hem en Zijne wettige nakomelingen te worden bezeten erfelijk, overeenkomstig de navolgende bepalingen.*

Ter wille van de rooms-katholieke Belgen werd de bepaling dat de koning de hervormde godsdienst moest belijden, geschrapt. Op aandrang van de Belgische leden van de commissie werden de Staten-Generaal gesplitst in twee Kamers. Op die manier hoopte de adel, die in de Zuidelijke Nederlanden altijd een belangrijke rol had vervuld, invloed te kunnen blijven uitoefenen. De leden van de Eerste Kamer zouden door de koning voor het leven worden benoemd *uit hen die door diensten aan den Staat bewezen, door hunne geboorte of gegoedheid onder de aanzienlijksten van den lande behooren.* De leden van de Tweede Kamer zouden door de Provinciale Staten worden benoemd. Tot ontevredenheid van de Belgen leverden het noorden en het zuiden beiden 55 leden, ondanks het feit dat België 3,5 miljoen inwoners telde en Nederland slechts 2 miljoen.

Verder werd vastgelegd dat de regering beurtelings een jaar in 's-Gravenhage en in Brussel zou resideren. Dat zou een omslachtige, geldverslindende regeling blijken te zijn. Tenslotte werden vrijheid van drukpers, van petitie en van bescherming van eigendom opgenomen.

De goedkeuring van de nieuwe grondwet leverde in het noorden geen problemen op. De daar inmiddels samengestelde Staten-Generaal keurde de tekst zonder omhaal goed. In het zuiden werden ruim 1600 notabelen geraadpleegd, maar de stemming verliep niet zoals de koning dat wenste. De rooms-katholieke kerk ageerde fel tegen zijn koningschap. De later door de Belgen gesmade *arithmétique néerlandaise* bracht uitkomst: de thuisblijvers werden tot de voorstemmers gerekend en degenen die om godsdienstige redenen tegen waren, werden niet ontvankelijk verklaard en daarom gemakshalve ook tot de voorstemmers gerekend.

Op 21 september 1815 legde Willem I in Brussel ten overstaan van de nieuwe Staten-Generaal de eed op de grondwet af, dit keer niet als soeverein vorst, maar als koning. Een Brussels politierapport berichtte bij die gelegenheid: *Hij heeft erg weinig zilveren gedenkpenningen naar de menigte laten werpen ter gelegenheid van de inhuldiging, en bijna geen gouden. Het gepeupel is er helemaal niet over te spreken en heeft de Koning de beledigende bijnaam van 'den koperen konink' gegeven.* De Hollandse zuinigheid deed zich gelden!

2. De koopman-koning

Ook de Engelsen hadden een minder vleierende benaming voor Willem I bedacht: *merchantking*. In deze naam kwam alle minachting voor de zuinige, burgerlijke aard van de koning tot uiting. Willem miste nu eenmaal de zwier die volgens buitenlanders als vanzelfsprekend aan het koningschap eigen was. In het noordelijke deel van het Koninkrijk der Nederlanden werd de aanduiding 'koopman-koning' een erenaam, toen men oog begon te krijgen voor de vooruitziende blik waarmee Willem I de handel en de nijverheid bevorderde. Hier en daar werd zelfs wel eens gesproken van 'Vader Willem', maar een populaire koning is hij toch nooit geweest. Hij was een moeilijk

2. De tijd van koning Willem I

toegankelijke figuur, die onvermoeibaar en met voorbeeldige ijver stapels documenten doorwerkte en deze van talloze kanttekeningen voorzag. Van Hogendorp vergeleek 's konings werkkamer met een papierfabriek. Bij dit alles piekerde Willem er niet over het vele werk te delegeren of anderen om raad en bijstand te vragen. *Willem Kaaskop*, noemden de Belgen hem ook wel.

De zwakke kanten van Willem I kwamen vooral in zijn politieke handelen tot uiting. Dat was het gevolg van zijn opvallende koppigheid en zijn moeizame besluitvorming. Meermalen, met name tijdens zijn confrontatie met de opstandige Belgen, bleek ook zijn totaal gebrek aan inzicht in de beweegredenen van zijn politieke tegenstanders. De eerste regeringsjaren waren in financieel opzicht weinig rooskleurig. De Franse belastingen waren dan wel afgeschaft met het vertrek van de keizerlijke troepen, maar om de inkomsten op peil te houden, werden nieuwe belastingen ingevoerd die niet minder zwaar waren dan de voorgaande. Het volk sprak alweer over dwingelandij en zuchtte en leed onder de steeds zwaarder wordende lasten. Bijzonder pijnlijk was het feit dat de belastingen werden geïnd door geroutineerde belastingambtenaren die in de Franse tijd hun sporen hadden verdiend.

De door de Fransen nagelaten staatsschuld was zo groot dat koning Willem nog niet eens in staat was de rente te betalen. Daarom ging hij, evenals Napoleon eertijds, over op zogeheten tiërcering en erkende slechts een derde deel van de staatsschuld als werkelijke schuld. Alleen over dit deel werd rente en een jaarlijkse aflossing van vier miljoen gulden betaald. Dit afgeloste deel van de werkelijke schuld zou weer worden aangevuld door een deel van de zogenaamde uitgestelde schuld over te hevelen. Op deze manier bleef de werkelijke schuld constant, terwijl de uitgestelde over 290 jaar (!) zou zijn afgelost. Bij de sanering in 1841 is de totale staatsschuld van toen nog 893 miljoen door de staat afgekocht voor 71 miljoen.

3. De economische situatie

De economische situatie omstreeks 1815 was dus verre van rooskleurig, vooral wat het noorden betreft. Handel en industrie waren vrijwel geheel teloorgegaan. Nederland was in feite geen zeevarende natie meer. Andere landen, in de eerste plaats Engeland, hadden haar positie voorgoed overgenomen.

Voor het zuiden lag dat anders. Dat was in de Napoleontische tijd leverancier geworden van het voortdurend in staat van oorlog verkerende Frankrijk. Daar had met name de industrie van geprofiteerd, die dankzij het continentaal stelsel bovendien weinig concurrentie te duchten had van de moderne Engelse industrie. België was daarmee het meest geïndustrialiseerde gebied van het Europese vasteland geworden.

Toch kwam spoedig ook het zuiden in de problemen. Het verarmde Frankrijk beheerde zijn financiën zuinig en bevorderde zijn eigen industrie door hoge invoerrechten te heffen. Bovendien maakte Engeland al vanaf 1770 een snelle ontwikkeling door, die dit land tot de machtigste zeevarende en industriële natie van de negentiende eeuw maakten. Deze ontwikkeling ging zo snel dat van een revolutie gesproken kon worden, de zogenaamde Industriële Revolutie.

4. De Nederlandse Handel Maatschappij

Wel had Engeland als trouw bondgenoot de koloniën teruggegeven aan Nederland, toch veranderde dat weinig aan het feit dat de Nederlanders met lede ogen moesten toezien hoe de Engelsen de Oosterse markt beheersten. In de Engelse fabrieken werden massaal katoenen stoffen geproduceerd, die in Indië gretig aftrek vonden. Dat alleen al maakte de Engelse reizen overzee winstgevend. Daarbij kwam dan nog eens de retourlading bestaande uit specerijen. De Hollanders konden daar weinig tegenover

stellen. Hun katoen was afkomstig uit ouderwetse katoenspinnerijen en de prijs lag veel te hoog. Dankzij hun lucratieve katoenhandel konden de Engelsen hun retourwaren in Europa veel goedkoper aanbieden dan de Hollanders.

Met het oog hierop richtte koning Willem I de Nederlandse Handel Maatschappij op. Deze maatschappij had tot doel aan handel en industrie krediet te verschaffen. De koning stortte zelf een kapitaal van f 4.500.000,- in het fonds en garandeerde een zeer hoge rente van 4, 5 %. Het gevolg was dat renteniers niet aarzelden hun geld te beleggen in de maatschappij. De regering verstreekte vervolgens aan handelaars die in Nederland een schip lieten bouwen een tegemoetkoming van 10 % in de bouw- en uitrustingskosten. De Nederlandse Handel Maatschappij garandeerde ieder nieuwgebouwd schip twee reizen en betaalde daarvoor zulke hoge vrachtprijzen, dat een koopman daarna in veel gevallen zijn schip al 'vrij' had gevaren. Zo werd het laten bouwen van schepen een voordelige zaak! Op den duur kwamen er zelfs teveel, waarom de maatregel in 1840 weer ingetrokken werd. Maar er was wel bereikt dat Nederland in 1850 een vierde plaats innam wat de grootte van de handelsvloot betrof.

Ook de haringvisserij die haast te gronde was gegaan, werd door de koning met forse subsidie op de been geholpen. Voeren in 1813 niet meer dan 3 haringbuizen uit, in 1816 waren het er 142!

5. Bevordering van Belgische industrie

Na de opheffing van het continentaal stelsel kon Engeland weer vrij handel drijven en overstroomde de Europese markt met goedkope industrieproducten. Daartegen was de Belgische industrie niet opgewassen. Er braken moeilijke jaren aan. Het waren de fabrieken van John Cockerill, die in het bijzonder de steun van de koning kregen. John was de zoon van William Cockerill, een Engelsman die zich in 1797 in de Zuidelijke Nederlanden had gevestigd. Vader Cockerill had in 1799 in Verviers, vlakbij Luik, een fabriek gebouwd die als eerste in Europa de wol mechanisch verwerkte. Zoon John bouwde in 1807 een machinefabriek bij Luik. Koning Willem, die industrialisatie onmisbaar achtte voor de toekomst van zijn koninkrijk, verstreekte John Cockerill uit eigen beurs ruime middelen, waardoor deze in zijn fabrieken stoommachines en textielmachines kon gaan vervaardigen. Daar werden de eerste hoogoven en de eerste locomotief van Europa gebouwd. Luik kreeg zelfs een mijnbouwschool. België sloeg met de machine- en ijzerindustrie en met de mijnbouw nieuwe wegen in. Er begon zich ook hier een industriële revolutie af te tekenen.

6. Straatwegen en waterwegen

Napoleon had voor militaire doeleinden enkele straatwegen laten aanleggen, zoals die van Amsterdam naar Utrecht en van Breda naar Antwerpen. Verder waren bijna nergens behoorlijke straatwegen. De zandwegen waren 's winters, en bij langdurige regenval ook 's zomers, bijna niet berijdbaar. De Engelse officier Southey beschreef een reis per koets van Aken naar Brussel in de herfst van 1815. Op een gladde, oneffen weg bij Maastricht struikelden de paarden en wist de koetsier niet dan met grote moeite de koets op de weg te houden. Bij Tongeren waadden de paarden op een bepaald moment bijna tot hun buik door de modder. Drie keer moest Southey uitstappen, omdat de koets dreigde te kantelen.

Reizen per koets was niet alleen onaantrekkelijk vanwege de kwaliteit van de wegen, maar ook vanwege die van de koetsen zelf. De wagens hadden geen vering, ze waren koud en tochtig, terwijl lezen of werken onmogelijk was vanwege het gerammel. De diligences, die vanaf het begin van de negentiende eeuw in zwang kwamen, waren comfortabeler. Zij waren namelijk voorzien van vering. Aanvankelijk vervoerden de

2. De tijd van koning Willem I

diligences post, maar al spoedig ook passagiers. Elke postdienst had eigen wisselstations, waar paarden en koetsiers werden vervangen en waar reizigers zich konden vertreden. Een en ander betekende wel dat reizen per diligence duur was. Degenen die zich de luxe van een diligence niet konden veroorloven, namen de trekschuit. Hildebrand, de schrijver van de *Camera Obscura*, schreef lovend over de diligences van Van Gend en Loos: *In uwe wagens zit men op breede banken; de plaatsen zijn ruim, de kussens en ruggestukken welgevuld, de bakken diep, de veeren buigzaam, de wielen breed, de portieren niet tochtig, de raampjes bescheidenlijk zwiigende, uwe vier paarden altijd in geregelden draf.*

De nieuwe straatwegen die de koning liet aanleggen, werden beklinkerd met recht-hoekige natuurstenen keien of met baksteen. Het laatste was goedkoper, maar minder duurzaam. De bakstenen werden door de ijzeren velgen van koetsen en vrachtkarren spoedig kapot gereden.

Daarnaast waren er de zogenaamde macadam- of steenslagwegen, genoemd naar de Schotse ingenieur MacAdam. Deze bestonden uit enkele lagen natuursteenbrokjes vermengd met aangestampte klei of zand. Tenslotte waren er nog de kiezel- of grindwegen en de puin- en schelppaden.

De vaarwegen schoten op veel plaatsen hopeloos tekort. De vaardiepte was beperkt en de afmetingen van sluzen waren te krap. Verzandingen en dichtslibbingen veroorzaakten opstoppingen, terwijl de jaagpaden dan weer links en dan weer rechts van het water liepen. Soms moesten de paarden over een afstand van twintig kilometer wel vijftien keer van oever wisselen. Soms was er helemaal geen jaagpad. Dit alles maakte het personen- en goederenvervoer over water tot een tijdrovende kwestie. De duur van een reis van Rotterdam naar het Ruhrgebied varieerde van twee weken tot twee maanden. In het laatste geval zat alles tegen: het huren van jaagpaarden, de vaardiepte, de stroomsnelheid en zelfs de wind.

De koning beseftte dat voor het economisch leven in alle delen van het land goede waterwegen onmisbaar waren. Tot de bekendste projecten behoorde het Noord-Hollands Kanaal. De Waddenzee en de Zuiderzee kenden talloze ondiepten waardoor de moeilijk wendbare zeeschepen soms dagenlang moesten wachten op gunstige wind en hoog water. Vlak voor Amsterdam lag bijvoorbeeld de zandbank Pampus, waarover in de zestiende eeuw al werd geklaagd. De IJmondig verzandde meer en meer met als gevolg dat 'de voor Pampus liggende' schepen met behulp van zogenaamde scheepskamelen over de ondiepte moesten worden getild.

Toen het Noord-Hollands Kanaal in 1824 in gebruik werd gesteld, was het nog niet overal op diepte. Twee zeeschepen stootten binnen enkele maanden lek op palen die zich in de kanaalbodem bevonden. Oorspronkelijk zou het kanaal Alkmaar passeren, maar daar was men bereid een enorme som geld op tafel te leggen om het tracé dwars door de stad te doen leiden en een binnenhaven te creëren. Al met al duurde een reis van Den Helder naar Amsterdam nog twee dagen. De koning was voor een verbinding door de duinen naar IJmuiden, zoals later gerealiseerd is met de aanleg van het Noordzeekanaal. Dit plan was voor die tijd echter te gedurfd.

ARMOEDE

1. Toenemende armoede

Al sedert de achttiende eeuw kende Nederland een schrijnend armoedeprobleem. Vanouds waren er armenhuizen en gestichten die de ergste nood lenigden. Deze instellingen waren in de Franse tijd echter goeddeels beroofd van hun vermogens. En de renten van die vermogens hadden zij nu altijd gebruikt om de armen te bedelen. Het viel de instellingen dus steeds moeilijker de bedelingen op peil te houden. Bovendien

nam de armoede een steeds grotere omvang aan. De handel kwakkelde en de industriële ontwikkeling bleef voorlopig ver achter bij die van de omliggende landen. Veelal kende het noorden nog huisarbeid of werkplaatsen waar enkele arbeiders werkten. De stoommachine was rond 1820 in het noorden nog een zeldzaamheid. Eerlijkheidshalve moet vermeld worden dat ook de omliggende landen een armoedeprobleem kenden. In 1817 mislukte de oogst, zodat in de daaropvolgende winter meer armen dan ooit aanspraak maakten op bedeling, terwijl er nauwelijks nog middelen waren. Iedere stad kende tientallen bedelaars. De wees- en vondelingentehuizen waren overvol. Zo kreeg het aalmoezeniershuis in Amsterdam in de winter van 1817-1818 maar liefst 855 vondelingen en 240 verweesde of verlaten kinderen aangeboden. In sommige delen van het land was bijna een kwart van de bevolking afhankelijk van de armenzorg.

2. Graaf Johannes van den Bosch

Nogal wat ontwikkelde Nederlanders maakten zich zorgen over de toenemende armoede en de problemen die daarvan het gevolg waren. Heel wat theoretische verhandelingen zagen het licht. Graaf Johannes van den Bosch, een generaal, was praktischer. Hij beweerde dat de armoede het gevolg was van het heersende eigendomsrecht, waardoor enkelingen het kapitaal in handen hadden. Daarmee hadden zij macht over de productiemiddelen en daarmee over hun medemensen. Natuurlijk was Van den Bosch geen voorstander van de afschaffing van het eigendomsrecht. Dat zou de maatschappelijke orde teveel ontwrichten. Liefdadigheid was echter ook geen goed middel. De armen werden er maar lui van met als gevolg een stijging van de werkloosheid. In sommige steden zette men de armen aan het werk in werkinrichtingen waar eenvoudige producten werden vervaardigd. Volgens Van den Bosch waren dat echter geen economische goederen die tegemoetkwamen aan de behoeften van de hongerende massa. De oplossing lag in de stichting van landbouwkoloniën. De armen zouden daar met gebruikmaking van moderne landbouwmethoden in hun eigen behoeften kunnen voorzien en bovendien nog produceren voor de gemeenschap. Oude en gebrekkige mensen konden in de gestichten blijven. De overigen, met de weeskinderen, zouden in de landbouwkoloniën een nieuw bestaan kunnen opbouwen. In het noorden van het land, met name in Drenthe, was genoeg onontgonnen land dat voor dit doel geschikt was.

De opvatting van Van den Bosch vond heel wat medestanders. De Maatschappij van Weldadigheid werd opgericht. Veel aanzienlijke Nederlanders werden er lid van. Eén van hen was prins Frederik der Nederlanden, de broer van de koning. Het project had bovendien de instemming van de overheid.

In de buurt van Steenwijk werd een geschikt terrein gevonden. Daarop werden 52 steenen huisjes met rieten daken gebouwd. Daarna werden vanuit heel Nederland kolonisten bijeengebracht. In totaal 47 steden stuurden een echtpaar naar het nieuwe Frederiksoord. De mannen werden aan het spitten gezet onder het toezicht van enkele voor de actieve dienst afgekeurde onderofficieren. De vrouwen en kinderen moesten vlas spinnen. Het vervaardigde linnen was bestemd voor de kleding van de kolonisten. Wat over bleef, werd verkocht.

Aanvankelijk leek het plan van Van den Bosch succesvol, maar al spoedig ging het fout. Als de koloniën wilden functioneren, moest de omgeving worden ontsloten. Er moesten wegen worden aangelegd en kanalen gegraven en er moesten kerken en scholen worden gebouwd. Dat alles kostte natuurlijk handenvol geld en de Maatschappij van Weldadigheid raakte in financiële moeilijkheden. Een ander probleem was dat de steden liefst maatschappelijk uitschot naar de koloniën stuurden, om er zelf vanaf te zijn. Sommige koloniën, zoals Ommerschans en Veenhuizen, kregen dan ook het karakter

2. De tijd van koning Willem I

van strafinrichting. Deze 'dwangkoloniën' werden uiteindelijk echte bedelaarsgestichten.

Toen het niet lukte het armoedeprobleem op te lossen en graaf Van den Bosch in 1827 naar West-Indië vertrok, liep het ledental van de Maatschappij drastisch terug. Dat had natuurlijk gevolgen voor de inkomsten. Uiteindelijk nam de overheid in 1859 definitief de strafkoloniën en de schulden van de landbouwkoloniën over. De landbouwkoloniën werden opgedeeld in kleine landbouwbedrijfjes, waar verarmde stedelingen een bestaan konden vinden. Deze bedrijfjes zijn van betekenis geweest voor de ontginning en bodemverbetering van Drenthe.

KUNST IN DE NEGENTIENDE EEUW

1. De Romantiek

In de tweede helft van de achttiende eeuw beleefde de Verlichting haar hoogtepunt. De mens trad, zoals de Duitse filosoof Immanuel Kant het uitdrukte, uit de onmondigheid waarin hij door eigen schuld was geraakt. Maar terwijl rationeel denken en optimisme hoogtij vierden, klonken ook sceptische geluiden door. Vanuit Engeland bestreed David Hume de opvatting, dat de mens ooit tot definitieve kennis van de kosmos en de plaats van de mens daarin in staat zou zijn. Vanuit Frankrijk pleitte Jean-Jacques Rousseau voor een grotere plaats van het gevoel. Ook verwierp hij de gedachte dat beschaving altijd heilzaam zou zijn. Hij betoogde dat de mens van nature goed is en juist door de beschaving wordt bedorven. Hij wilde terugkeren naar de natuur waarin ooit de *noble savage*, de edele wilde, een ideaal bestaan had geleid. Afkeer van rationalisme en optimisme en een verheerlijking van de zuiverheid van de natuur zouden aan het einde van de achttiende en in de loop van de negentiende eeuw tot verdere ontwikkeling komen in de Romantiek.

Het begrip Romantiek valt niet nauwkeurig te definiëren. In ieder geval heeft het romantische levensgevoel geleid tot een doorbreking van de grenzen die het rationalisme gesteld had. Verbeelding, hartstocht, diepte van gevoel, een vlucht in natuur, in verre streken, in verleden of toekomst, persoonlijke religieuze beleving, behoefte aan gemeenschapsgevoel, merkwaardig genoeg gepaard gaande met de behoefte zich af te zonderen van de massa, vrijheidsdrang, geestdrift en melancholie zijn kernbegrippen. In politiek opzicht was de eeuw van de Romantiek de eeuw van de revolutie. Idealisering van het verleden en onvrede met het heden brachten veel romantici ertoe zich in te zetten voor een betere toekomst.

De Romantiek is dus een veel gecompliceerder fenomeen dan over het algemeen aangenomen wordt. Het is een eenzijdige voorstelling, wanneer men denkt aan ridders en schone jonkvrouwen, aan boze tovenaars en goede feeën, aan middeleeuwse burchten en trotse kastelen, aan geheime liefdesavonturen bij maneschijn. Al die dromen en sprookjes, al die visioenen van een rijk en dapper verleden (vooral het verleden van het volk waartoe men zelf behoorde) vormen slechts één kant van de Romantiek. Het is een nachtelijke kant, een verbondenheid met de pure, ongerepte natuur in een tijd waarin veel stedelijke Europeanen door de voortschrijdende mechanisering juist vreemd raakten van de natuur. Het was een poging de harde werkelijkheid te ontvluchten en zich een eigen wereld te scheppen. Aan de andere kant ging de belangstelling voor het verleden van het eigen land vaak gepaard met een groeiend, chauvinistisch, nationaal gevoel. Dat leidde in het Europa van de negentiende eeuw tot revolutie, vrijheidsstrijd en streven naar eenheid in Italië, Duitsland en op de Balkan. Daarbij dienden de dwaaltochten door het historisch verleden of door de sagen en legenden als propaganda voor realistische, politieke doeleinden. In tal van Europese landen kwam

in de loop van de negentiende eeuw een eigen nationale literatuur en muziek tot ontwikkeling.

Wanneer we ons tot Nederland beperken, blijkt dat ons vaderland wat aan de zijlijn bleef staan tijdens de bloeitijd van de Romantiek. De nuchtere en burgerlijke aard van de Nederlanders stond doorgaans vreemd tegenover de Weltschmerz van de gedreven romanticus. Pas na 1840 zouden Nederlandse kunstenaars zich bevrijden uit de beperktheid van de vaderlandse gezapigheid en een belangrijker rol gaan spelen in het Europese culturele leven.

2. Hendrik Tollens

In de negentiende eeuw kreeg men behoefte aan een volkslied waaruit de geest des tijds sprak. Een comité schreef een prijsvraag uit onder de vaderlandse dichters en stelde vijfhonderd gulden in het vooruitzicht: in klinkende munt of in de vorm van een gouden pronkstuk. De Rotterdamse verffabrikant Hendrik Tollens stuurde 'Wien Neêrlands bloed' in waarvan de strofen beurtelings eindigden op 'Vaderland en Vorst' en 'Vorst en Vaderland'. Het lied kreeg de ereprijs en de opgetogen Tollens koos voor de klinkende munt. Het bekroonde lied leverde hem echter ook nog een koninklijke onderscheiding op en de Rotterdammers zagen hem daarmee vol trots door de stad paraderen. Aan een mededichter schreef hij: 'Sapperloot, vriend, wat zijn die ridderkruisen heerlijk mooi, althans het mijne, want zij schijnen niet alle uit eene fabriek. Jammer, dat het lint zo ellendig lelijk is.'

Tollens werd spoedig volksdichter nummer één. Breedsprakig, in begrijpelijke verzen, bezong hij vorst en vaderland, de deugd, de eenvoud, het roemrijk verleden, het burgermansleven, het ochtendgloren en de avondstemming. Zijn taalgebruik komt heden ten dage gezwollen over: dichterslieren ruisen, arme wezen krijten, boze vijanden tandenknaarsen en brave burgers zijn milddadig. Het was echter de taal die de burger verstond. De oplagen van zijn bundels liepen in de tienduizenden. Het tij kenterde echter: na zijn dood in 1856 viel zijn dichtkunst al spoedig ten prooi aan hoon. Conrad Busken Huet maakte er in het literaire tijdschrift *De Gids* korte metten mee.

3. Jan Willem Pieneman

Jan Willem Pieneman (1779-1858) is een typische vertegenwoordiger van de Nederlandse schilderkunst uit de eerste helft van de negentiende eeuw. Zijn grootste kracht lag in het historiestuk, een genre dat toentertijd heel populair was.

Daarbij had hij een duidelijke voorkeur voor het grote formaat. Zijn bekendste doeken zijn 'De prins van Oranje bij Quatre-Bras' en de 'Slag bij Waterloo' (Rijksmuseum Amsterdam). Het eerstgenoemde schilderij oogstte onmiddellijk veel lof. Het kwam te hangen in het door het Nederlandse parlement aan kroonprins Willem geschonken kasteel. Het is nog steeds eigendom van de koninklijke familie. 'De prins van Oranje bij Quatre-Bras' is bovendien het monumentaalst van opzet. Dat is geen wonder, want de strijd bij Quatre-Bras was een gebeurtenis waarbij met name de Hollandse soldaten zich hadden onderscheiden. Pieneman beeldde de prins van Oranje af, te paard en blootshoofds, terwijl het volle licht op hem valt. Allerwegen ging men er toen nog van uit dat de prins een heldenrol had vervuld bij Quatre-Bras, wat niet weinig bijdroeg aan de vorstelijke waardering voor het schilderij. Het succes bracht Pieneman ertoe in 1818 opnieuw een groot schilderij op te zetten. Ook de 'Slag bij Waterloo' legde Pieneman geen windeieren. Op de hedendaagse beschouwer maken de schilderijen van Pieneman een nogal saaie en onwerkelijke indruk. Op de 'Slag bij Waterloo' is van de strijd niet meer zichtbaar dan wat ver verwijderde troepenbewegingen en wolken kruitdamp. De gewonde prins zit kalmpjes, geleund op een elleboog, op een brancard.

2. De tijd van koning Willem I

De hertog van Wellington ontvangt op dit moment het bericht dat maarschalk Blücher is gearriveerd, wat een ommekeer in het verloop van de slag betekende. De hertog schijnt onder dit heuglijke bericht nogal onaangedaan te blijven. Het kolossale schilderij heeft meer weg van een groepsportret met hier en daar een glimp van de krijgshandelingen. Pieneman stond nog onder invloed van het classicisme met zijn strenge schema's en academische vormgeving. Het is dus meer een kleurige rangschikking van personen die een rol in het gebeuren hebben gespeeld, dan een realistische weergave van een gevecht op leven en dood, waarin latere romantische kunstenaars zo bedreven waren.

4. Barend Cornelis Koekkoek

Het kon niet anders of in een periode waarin het verleden werd geïdealiseerd, gingen schilders zich weer intensief bezighouden met de glorie van de Nederlandse schilderkunst: de zeventiende eeuw. Al de verschillende genres die in de Gouden Eeuw waren beoefend, boden een grote variatie aan onderwerpen en opvattingen. Geen wonder dat ook de landschapsschilderkunst, een vanouds populair Hollands genre, weer volop in de belangstelling stond. Grote bekendheid kregen in de eerste helft van de negentiende eeuw de zorgvuldig samengestelde, minutieus geschilderde bosgezichten van Barend Cornelis Koekkoek (1803-1862). Koekkoek werd eerst opgeleid door zijn vader, de zeeschilder J.H. Koekkoek. Vervolgens bezocht hij de tekenacademie in Middelburg en de Koninklijke Academie in Amsterdam. Daarna reisde hij door België en Duitsland, op zoek naar motieven voor zijn gefantaseerde, romantische berg- en boslandschappen. In 1836 vestigde hij zich in het Duitse Kleve, net over de Nederlandse grens, waar hij in 1841 een tekenacademie stichtte. Daar ontstonden de meeste van zijn stemmingsvolle bosgezichten en romantische Rijnlandschappen met ridderburchten. Eveneens in 1841 verscheen zijn boekje 'Herinneringen en mededelingen van een landschapsschilder.' Het is een verslag van een tocht door Duitsland, dat allerlei opmerkingen over de kunst van zijn tijd bevat. Waarschijnlijk bedoelde Koekkoek een soort handleiding te schrijven voor zijn jongere collega's. De raadgevingen van Koekkoek hadden vooral betrekking op de bestudering van de natuur: *De natuur is de volmaakte schilderij, daarom moeten wij zoveel studiën naar haar maken als mogelijk is. En: De natuur is louter waarheid en poëzij, de kunstenaar moet dus de natuur navolgen, haar 'copiëren' en zijnen wil aan haren magt, op waarheid en poëzij gevestigd, onderwerpen.* De vakkundige schilderijen waren echter geen getrouwe afbeeldingen van de natuur. Veel meer dan zijn zeventiende-eeuwse voorgangers als Hobbema en Ruisdael verfraaide hij in zijn atelier de door hem waargenomen natuurverschijnselen tot een weloverwogen ideaalbeeld. Er was geen plaats voor *ontluisteringen der natuur*, zoals kale kruinen en afgebroken boomstammen, tenzij dan met een speciale bedoeling aangebracht. Zelfs weersomstandigheden en stemmingen werden zorgvuldig geregisseerd. Dat leverde titels op als *Landschap bij opkomende regenbui* (1829). Door het grote succes van Koekkoeks gearrangeerde landschappen en de hoge prijzen die ervoor werden betaald, had de schilder vele leerlingen en navolgers. Bovendien werd hij een vermogend man, die in Kleve een vorstelijke woning liet bouwen. Het huis is nu ingericht als museum.

5. De landschapstuin

Tegen het eind van de achttiende eeuw drong een nieuwe visie op landschapsarchitectuur via vertalingen van Engelse, Franse en Duitse geschriften Nederland binnen. Die veranderde visie was kort gezegd het gevolg van het verlangen om de emotionele reacties die de natuur kan oproepen, na te bootsen in de tuinen. Men wilde in de tuin,

ter afwisseling van het schone, ook de grootse en sublieme aspecten van de natuur tot hun recht laten komen. De gewenste afwisseling kon worden bereikt door naast gecultiveerde stukken grond terreinen aan te leggen met watervallen, rotsblokken en andere grillige elementen die typerend zijn voor de wilde natuur. De verschillende gezichten moesten wel aansluiten bij het omringende landschap. Landschapstuin en omgeving moesten als het ware onmerkbaar in elkaar overgaan. Er werd daarom afgerekend met de oude regels van orde en symmetrie die de geometrische tuinaanleg bepaalden. In plaats daarvan kwam een ontwerp met natuurlijk golvende lijnen en een onregelmatige schikking van bomen, bouwen weiland, water- en rotspartijen. Verwijzingen naar de klassieke oudheid zoals beelden en triomfbogen moesten het veld ruimen. In de plaats daarvan kwamen tussen het lommer verscholen gebouwtjes en rustieke bruggetjes. Een nieuwe term, 'pittoresk', afgeleid van het Engelse 'picturesque' drong door in het Nederlandse taalgebruik. Een landschap werd als pittoresk aangeduid wanneer het contrastrijk was en in sterke mate de verbeelding van de toeschouwer kon stimuleren.

Bij het realiseren van een landschapstuin waren eigenaren van landgoederen die in een van nature wilde omgeving waren gelegen in het voordeel. Zij konden met de middelen die de natuur zelf schonk de 'sublieme' effecten bereiken en hoefden bijvoorbeeld niet, zoals elders wel gebeurde, kunstmatige heuveltjes aan te leggen. De eerste volwaardige landschapstuinen ontstonden aan de rand van de duinen bij Haarlem en aan de Veluwerand tussen Arnhem en Zutphen

Baron Van Spaen, eigenaar van Biljoen en Beekhuizen, wilde een alternatief bieden voor het Hollandse landschap: *niet het rijke Holland, waar men vruchtbaarheid, overvloed, opschik en netheid gewoon is, maar een landschap van gedurige opschik en tegenstrijdige taferelen, die voor de bezoeker een grote verscheidenheid van behagelijke voorwerpen oplevert.*

6. Bouwkunst

De belangstelling voor de Middeleeuwse bouwkunst ontstond in Engeland. Daar begon men zich aan het eind van de zeventiende eeuw al bezig te houden met de Middeleeuwen en de Engelse bouwmeesters gebruikten weer gotische elementen, vooral bij het voltooiën van Middeleeuwse bouwwerken. Er werd zelfs al gepleit voor het behoud van Middeleeuwse ruïnes, omdat ze de herinnering aan mensen uit vroeger tijden, levend hielden en bovendien omdat ze in hun omgeving opgingen als in een landschapschilderij. Daarmee werd eigenlijk al de grondslag gelegd voor de ruïneromantiek van de negentiende eeuw.

In de tweede helft van de achttiende eeuw werd ook op het gebied van de architectuur het ideaal van de klassieke definitie van schoonheid als harmonie en balans verlaten. Edmond Burke stelde in 1757 in Engeland dat voorwerpen bij een toeschouwer verschillende emoties kunnen losmaken, die variëren van welbehagen tot angst en schrik. Hij maakte daarbij onderscheid tussen het schone, d.w.z. het ronde, gladde enerzijds en het verhevene of sublieme, d.w.z. het oneindige en beangstigende anderzijds. Zijn theorie werd in de loop van de achttiende eeuw verrijkt met het al eerder genoemde begrip 'picturesque'. Het afwisselende, onregelmatige, verrassende en ook het vervalene kwam daarmee meer en meer op de voorgrond.

De nieuwe esthetische theorieën leidden ertoe dat gebouwen niet langer als onafhankelijke, op zichzelf staande eenheden werden gezien, maar als onderdelen van hun omgeving. De uitwerking van de architectuur op de toeschouwer, de gevoelens die de verschillende vormen of bouwstijlen konden oproepen, nam een steeds grotere plaats in. Het ideaal van de symmetrie werd opgegeven ten gunste van de onregelmatigheid, die meer individuele vormgevingsmogelijkheid bood. Uiteindelijk leidde de nieuwe

2. De tijd van koning Willem I

rage van het pittoreske tot een enthousiasme voor oude ruïnes. In Engeland en op het Europese vasteland verzezen op schilderachtige locaties zelfs kunstmatig aangelegde ruïnes. Bestaande kastelen werden romantisch verbouwd of uitgebreid en kerken werden 'in stijl' verfraaid.

Na 1820 maakte de romantische, schilderachtige opvatting van de neogotiek langzamerhand plaats voor een correcte nabootsing van Middeleeuwse gebouwen. Onderzoek van originele gotische bouwwerken leverde steeds meer kennis op over vormgeving en constructiemethoden. Ook deden architecten ervaring op met het restaureren van Middeleeuwse gebouwen. Dit leidde met name in Engeland tot een fraaie nabootsing van de uitbundige gotiek ('perpendicular style').

Elders in Europa werd de architectuur in Europa in de loop van de negentiende eeuw gekenmerkt door een veelheid van zogenaamde neostijlen: behalve de neogotiek, het neoromaans, de neorenaissance, de neobarok en het neoclassicisme. Waar op den duur vermenging van stijlen plaatsvond, spreken we doorgaans kortweg van historicisme.

DE BELGISCHE OPSTAND

1. Onvrede en opstand

Na jaren van economische bloei leek het Koninkrijk begin 1830 met een recessie te maken te krijgen. De winter was lang en streng. Landbouw en veeteelt waren er slecht aan toe. Overproductie in het Zuiden leidde tot faillissementen, inkrimping, verlaging van lonen en werkloosheid. Dit veroorzaakte in het Zuiden onder het proletariaat de nodige ontevredenheid, die door vrijheidsdenkers en liberalen werd aangewakkerd. Die ontevredenheid was vooralsnog tamelijk ongericht. Onder de liberalen leefde een romantisch verlangen naar meer vrijheid. De rooms-katholieke kerk ergerde zich aan koning Willems godsdienstpolitiek en de ambtenarij en het gewone volk voelde zich achtergesteld. Toch was er nog geen sprake van een wens om de grondwet te veranderen, laat staan zich af te scheiden van het Noorden.

De Noord-Nederlanders twijfelden er echter geen moment aan dat dit alles een aanval op Holland betekende. De liberale en rooms-katholieke oppositie toonde nu eindelijk haar ware gedaante, daarvan was men overtuigd. Deze reactie gaf richting aan de verdere gang van zaken.

In de avond van 25 augustus 1830 liep in Brussel voor het eerst een grote volksmassa te hoop. Door onbekenden tegen de regering opgehitst (de emotionele uitbarsting tijdens de uitvoering van de opera 'La Muette de Portici' heeft uiteindelijk geen rol van betekenis gespeeld) viel deze de huizen aan van verschillende hoogwaardigheidsbekleders. Opvallend was dat deze, op de minister van justitie Van Maanen na, allen Zuid-Nederlanders waren. De daaropvolgende dagen bestormden arbeiders in de omgeving van Brussel en Luik een aantal fabrieken en sloegen de machines kort en klein. Al op 26 augustus richtte de Brusselse burgerij een burgerwacht op die op 27 augustus een einde maakte aan de opstand. Daarmee lag de macht in Brussel in handen van de goede burgerij. Deze uitte nu haar grieven rechtstreeks aan de koning. Willem besloot voor 13 september de Staten-Generaal in een buitengewone zitting bijeen te roepen, maar stuurde tegelijkertijd zijn zoons Willem en Frederik met troepen naar het zuiden. In plaats van de orde te herstellen, zoals hem was opgedragen, trok kroonprins Willem alleen het vijandige Brussel binnen. De troepen liet hij te Vilvoorde achter onder de hoede van zijn broer Frederik. In het Koninklijk Paleis liet de prins zich bepraten door de Belgen: hij verklaarde zich voor bestuurlijke scheiding tussen Noord en Zuid, met behoud van het huis van Oranje. De prins beloofde de Belgische zaak in Den Haag te

bepleiten. Bovendien deed hij de toezegging dat het leger Brussel niet zou binnentrekken en dat het garnizoen de stad zou verlaten. Geen wonder dat de prins in Brussel werd geprezen. Hij was er trouwens altijd al populair geweest. Al in 1817 had hij er onderkoning willen worden. Misschien hoopte hij nu deze droom te kunnen verwezenlijken.

De koning aarzelde eerst en wees toen de bestuurlijke scheiding af. Wel ontsloeg hij minister Van Maanen en vroeg hij de Staten-Generaal zich uit te spreken over bestuurshervormingen. Maar op 13 september spraken de Brusselse en Luikse liberalen, voortgedreven door de inmiddels fel anti-Hollandse stemming van het volk, zich al uit voor afscheiding van het Noorden. Als reactie hierop schaarden de Noord-Nederlanders zich om de troon en eisten dat de opstandelingen gestraft zouden worden. Prins Frederik werd met een leger naar het Zuiden gestuurd om de opstandelingen te straffen. Op 23 september trok hij na lang aarzelen Brussel binnen. De 10.000 man sterke troepenmacht stuitte echter op felle tegenstand van de Brusselse burgerij. Het leger werd bestookt vanachter barricaden en vanuit de ramen van de huizen. De prins was gedwongen zich te verschansen in het paleispark. In de nacht van 26 september trok het leger weg uit de stad. Inmiddels was in Brussel een Voorlopig Bewind gevormd. Enkele dagen later stemden de Staten-Generaal in met een bestuurlijke scheiding. Het was echter al te laat. Op 4 oktober riepen de Belgen de onafhankelijkheid uit. Het leger van het Koninkrijk viel uiteen en de Hollanders trokken zich terug.

In een laatste poging om te redden wat er te redden viel, stuurde de koning zijn in opspraak geraakte oudste zoon naar het Zuiden. Dat bleek geen verstandige beslissing. Op eigen initiatief richtte prins Willem zich half oktober in een proclamatie tot de Belgen. Hij sprak hen aan als een 'onafhankelijk volk' waarmee hij zich 'vereenigde' om een 'staatkundige onafhankelijkheid te vestigen'. De verontwaardiging in het Noorden was groot. Groen van Prinsterer schreef: 'Ik gruw van zulk een ontaard schepsel als de prins. Moge hij nimmermeer een voet zetten op Hollandse bodem.' In de troonrede van 18 oktober keurde de koning het optreden van de prins in scherpe bewoordingen af. De prins vertoonde zich voorlopig niet meer in Holland. Zijn vader stuurde hem naar Engeland.

2. De grote mogendheden

In Frankrijk heerste vreugde na de proclamatie van de Belgische onafhankelijkheid. Koning Louis-Philippe maakte de Europese mogendheden duidelijk dat Frankrijk geen interventie in België zou toestaan. Koning Frederik Willem van Pruisen deelde daarop zijn zwager Willem mee dat hij niet op Pruisische hulp hoefde te rekenen. Oostenrijk voelde evenmin voor ingrijpen en ook Engeland sprak zich uit voor non-interventie. De enige voorstander van interventie was tsaar Nicolaas van Rusland die graag zijn kozakken naar België had gestuurd om de opstandelingen een lesje te leren. Er brak echter een opstand uit in Polen en de tsaar had voorlopig de handen vol. Op voorstel van Engeland werd in Londen een conferentie belegd van de Grote Vijf. Na lange beraadslagingen werd in december besloten de Belgische onafhankelijkheid te erkennen. In januari 1832 publiceerden de Grote Vijf een scheidingsregeling. Deze was voor koning Willem niet ongunstig. Nederland zou de grenzen zoals die in 1790 waren, krijgen. Luxemburg bleef voor het Oranjestad behouden en de Belgen zouden meer dan de helft van de staatsschuld ten bedrage van 2 miljard gulden voor hun rekening nemen. Dat laatste was vreemd, want de staatsschuld was voor het overgrote deel een zaak van het Noorden. De regeling was afkomstig van de sluwe Franse diplomaat Talleyrand: deze was door koning Willem voor 15.000 pond omgekocht! De Belgen waren woedend en kozen de zoon van de Franse koning Louis Philippe als koning. Dat was natuurlijk onaanvaardbaar voor de Engelsen. Zij zagen België al ingelijfd bij Frankrijk!

2. De tijd van koning Willem I

Uiteindelijk werden de Grote Vijf het eens over een nieuwe kandidaat: Leopold van Saksen-Coburg. Deze Duitse prins was op jonge leeftijd weduwnaar geworden. Zijn vrouw, de Engelse kroonprinses Charlotte, was in het kraambed gestorven. Leopold was bereid in het huwelijk te treden met een dochter van Louis Philippe en de troon te aanvaarden, mits de scheidingsregeling ten gunste van de Belgen zou worden gewijzigd. Tot grote teleurstelling van Willem stemden de mogendheden hierin toe: zowel over Luxemburg en Maastricht als over de staatsschuld zou nader onderhandeld worden. Voor koning Willem was nu de maat vol. De wapens zouden moeten beslissen. Het Nederlandse leger onder bevel van de weer in genade aangenomen kroonprins trok op 2 augustus naar België 'voor de zaak van orde en recht'.

3. De Tiendaagse Veldtocht

In het Noorden was de stemming al geladen sinds 5 oktober 1830, toen koning Willem 'de bewoners der trouwe gewesten' opriep tot een 'algemeene wapening'. Het land weergalmden van gedichten en rijmelarijen, waarin iedereen werd opgeroepen 'de bastaardteelt der Belgen, als 't kroost der hel veracht' een lesje te leren: *Op, Neêrlands heldenknapen,/Op, toont nu wie gij zijt/De Koning roept te wapen,/Schaart u ten heil'gen strijd.*

Van alle kanten stroomden vrijwilligers toe. Studenten uit Amsterdam, Leiden, Utrecht, Groningen en Franeker gaven het goede voorbeeld en richtten hun eigen korpsen op. Natuurlijk vormden schutterijen, studentekorpsen en onervaren burgers samen met de restanten van het geregelde leger een vreemd samenraapsel. De koning zag dit in en werkte hard aan verbetering van de krijgsmacht.

Het enthousiasme onder de Hollanders steeg met sprongen in februari 1831. Tijdens een storm op de Schelde werd een kanonneerboot onder bevel van Van Speyk in Antwerpen tegen de wal geworpen. Een aantal Belgen sprong aan boord en probeerde zich meester te maken van het schip. Vastbesloten zich nooit over te geven gooide Van Speyk een brandend lont in de kruitkamer, waarop het gehele schip met Nederlanders en Belgen in de lucht vloog. Deze gebeurtenis zorgde in het Noorden voor veel opschudding en ontroering en Van Speyks 'heldendaad' werd aan iedere Nederlander ten voorbeeld gesteld. De dichters klommen weer in de pen en lieten weten dat Van Speyks dapperheid die van de oude vlootvoogden als Tromp en De Ruijter nog overtrof.

De Tiendaagse Veldtocht werd een succes voor het Noorden. Geen wonder: *De Belg, in heg en struik verscholen,/Schuwt elken eerlijken strijd;/Bespringt, wie afdwaalt tot zijn hollen,/En heeft den sluipmoord hem gewijd.* In ieder geval werden de Belgische troepen slecht geleid en gemakkelijk bij Hasselt en Leuven door de prins van Oranje verslagen. Kort daarna verscheen echter een door de Belgen te hulp geroepen Frans leger, waarop de Hollanders zich terugtrokken tot in Noord-Brabant. Daar werden ze als helden binnengehaald. De kroonprins was door de Tiendaagse Veldtocht volledig gerehabiliteerd. Als protest handhaafde de koning de bezetting van de citadel van Antwerpen, waar generaal Chassé het bevel voerde over 4.000 soldaten.

4. Nederland staat alleen

De voor het Noorden zo succesvol verlopen Tiendaagse Veldtocht maakte zoveel indruk op de grote mogendheden, dat de 'onherroepelijke' bepalingen van juni 1831 werden gewijzigd. Koning Willem zou de titel van groothertog van Luxemburg behouden, maar België zou de Waalse helft van Luxemburg krijgen. Nederland kreeg Limburg ten oosten van de Maas en Staats-Vlaanderen (het huidige Zeeuws-Vlaanderen). Ieder jaar moest België bovendien 8.500.000 gulden betalen als aandeel in de rente op de

staatsschuld. De Belgen gingen met tegenzin akkoord, maar Willem weigerde. Hij wilde meer geld van de Belgen en wenste geheel Luxemburg te behouden. Na een jaar onderhandelen met de stijfhoofdige koning was nu voor de mogendheden de maat vol. In oktober 1832 werden de Nederlandse havens door een Engels-Franse vloot geblokkeerd en schepen in beslag genomen. In november sloegen Franse troepen het beleg om de citadel van Antwerpen. Generaal Chassé hield de ongelijke strijd vijf weken lang vol en gaf de citadel pas over toen er niets meer dan een ruïne restte. De Nederlandse bezetting werd in krijgsgevangenschap naar Frankrijk gevoerd.

Nog wilde koning Willem van geen wijken weten. De oorlogskosten stegen, de handel kwijnde, maar de koning bleef tegen beter weten hopen op een ommekeer. Zouden uiteindelijk Rusland, Pruisen of Oostenrijk hem niet te hulp komen? De publieke opinie in het Noorden veranderde echter onder druk van de mobilisatiekosten. Men vroeg zich hardop af of het niet beter was om maar van de Belgen verlost te zijn. Amsterdam en Rotterdam toonden zich tevreden bij het vooruitzicht hun concurrent Antwerpen kwijt te raken.

In maart 1838 besloot koning Willem plotseling toe te geven. Toch duurde het nog tot april 1839 voordat het eindverdrag getekend werd. Dat was praktisch gelijk aan de bepalingen van het najaar 1831. Alleen werd het door België te betalen rentebedrag verlaagd tot 5.000.000 gulden.

5. Willems troonsafstand en dood

Kort na het sluiten van de overeenkomst met de Belgen besloot de koning af te treden. In 1837 was zijn vrouw overleden, na een huwelijk van 46 jaar. De koning wilde hertrouwen met een Belgische, rooms-katholieke gravin: Henriette d'Oultremont, die hofdame was geweest bij de overleden koningin. Het verzet tegen dit voorgenomen huwelijk was zo groot, dat het eerst leek of de koning ervan zou afzien. Maar nadat de grondwetsherziening, die nodig was vanwege de afscheiding van België, achter de rug was, deed hij afstand van de regering. Hij vertrok naar Berlijn en trouwde er met gravin d'Oultremont. Zij betrokken het huis waarin Willem een deel van zijn ballingschap gedurende de Franse overheersing had doorgebracht. Daardoor bleef hij waarschijnlijk onkundig van het feit dat nog in 1841 een pamflet in Amsterdam rouleerde met de kwetsende titel: 'Brief aan een inwoner van Vetweidenland, bij gelegenheid van het huwelijk van Willem Kaaskoper en Jetje Dondermond.'

Op een morgen in 1843 trof men Willem levenloos aan, zittend in zijn stoel. In zijn hand hield hij nog het boekje *De navolging van Christus* van Thomas à Kempis, waarin hij iedere morgen gewoon was te lezen.

HET REVEIL

1. De wortels van het Reveil

In Genève was de universitaire opleiding geheel onder invloed van het rationalisme gekomen. De natuurlijke godsdienst, het ideaal van de rationalisten, verdrong in de colleges de bijzondere openbaring van God. De Bijbel ging alleen open bij de colleges Hebreeuws. Het Nieuwe Testament bleef voor veel aankomende theologen een gesloten boek.

Ontevreden studenten kwamen in aanraking met leden van de Hernhutter gemeente, die in 1714 door graaf Von Zinzendorff in Genève was gesticht. Samen vormden ze een 'Gezelschap van Vrienden' dat regelmatig bijeenkwam voor Schriftonderzoek. Tegenwerking bleef niet uit. Zo dreigden de studenten uitgesloten te worden van het

2. De tijd van koning Willem I

predikambt. In 1817 arriveerde de Schotse opwekkingsprediker Robert Haldane in Genève. In Bijbellezingen, die door twintig tot dertig studenten werden bijgewoond, opende hij de Schriften en onderwees zijn hoorders in de leer der zaligheid. Daarbij wees hij erop dat de waarheid niet alleen met de mond beleden, maar bovenal met het hart geloofd moet worden. Zijn prediking werd gezegend en droeg veel vrucht. Geneefse predikanten als Cesar Malan en Merle d'Aubigné reisden predikend door Frankrijk, Duitsland, Engeland en de Nederlanden. Merle d'Aubigné was van 1823 tot 1830 werkzaam in Brussel, waar hij hofprediker was van koning Willem I. Daar kwam hij in aanraking met Groen van Prinsterer en zijn echtgenote. Uitlopers van het Europese Reveil werden ook in Engeland en Schotland gevonden. In het methodisme gewortelde opwekkingspredikers als Wesley en Whitefield trokken veel toehoorders.

2. Willem Bilderdijk

De overschatting van de menselijke rede leidde naast tegenbewegingen in de letterkunde en schilderkunst ook tot een verlangen naar een hartelijker en warmer beleving van het geloof. In Nederland bond Willem Bilderdijk als eerste publiekelijk de strijd aan met de geest van rationalisme en revolutie. Na tijdens de Franse overheersing enkele jaren lang naar de gunst van Napoleon en diens broer, koning Lodewijk Napoleon, gedongen te hebben, keerde hij zich na zijn ballingschap beslist af van de beginselen die tot de Franse Revolutie geleid hadden. Daarbij ontzag hij ook de gematigde rationalisten niet. Het kwam hem op veel smaad en miskenning te staan. Nadat hem om die reden een hoogleraarsbenoeming was ontgaan, begon hij in Leiden privélessen te geven. Daar verzamelde hij een groep trouwe leerlingen en volgelingen om zich heen. Veelal waren deze van aristocratische huize. Enkelen daarvan, zoals Groen van Prinsterer en Da Costa, zouden nog van zich doen spreken.

Bilderdijk nam tegenover de zichtbare kerk een tamelijk negatieve houding aan. Volgens hem waren ten gevolge van het rationalisme talrijke remonstrantse dwalingen de kerk binnengedrongen *die de zuivere Leer hebben verduisterd*. Hij hechtte hoofdzakelijk aan het innerlijk en geestelijk karakter van de kerk. Al in 1813 richtte hij *een klein gezelschap van gemoedelijke Christenen* op, die zich richtten op Schriftlezing en gebed. In zijn geschrift *Aan de Waren Hervormden in de Gemeente van Holland* stelde hij de vraag: *Zijn er in het eertijds godsdienstig en tevens zoo gelukkig, zoo bloeiend Holland nog waarachtige Christenen over?*

3. Groen van Prinsterer

Mr. Guillaume Groen van Prinsterer (1801-1876), telg uit een aristocratische familie, promoveerde op 17 december 1823 aan de Leidse universiteit met een tussenpoos van een uur in zowel de klassieke letteren als in de rechten. Tijdens deze dubbele promotie hield Groen een oratie in vloeiend Latijn. Na een tijdlang als advocaat actief te zijn geweest, werd hij benoemd tot secretaris aan het kabinet van koning Willem I, beurtelings in Brussel en in Den Haag. Na privécolleges van Bilderdijk, ontmoetingen met de Geneefse predikant Merle d'Aubigné, omgang met voormannen van het Reveil en na aandrang van zijn vrouw Elisabeth Maria van der Hoop keerde hij zich echter na veel innerlijke strijd af van het rationalistisch christendom. Zijn latere onvoorwaardelijke stellingname tegen de revolutiegeest, bracht hem in de frontlinie van het kerkelijk en maatschappelijk debat. De revolutiegeest poneert immers de soevereiniteit van de mens tegenover de soevereiniteit van God. Groen noemde zich antirevolutionair, omdat hij 'Tegen de Revolutie het Evangelie' plaatste. Ook de term 'christelijk-historisch' stamt van Groen. Hij zag zijn streven in de lijn van openbaring en geschiedenis. *Er staat*

geschreven, er is geschied was zijn adagium. Het getuigen van het Evangelie en het bestrijden van alles wat zich ertegen verzette, werd zijn levenstaak op zowel het terrein van de kerk als van de staat. Groen van Prinsterer keurde de Afscheiding af. De strijd voor handhaving van de belijdenis moest binnen de kerk worden gevoerd, vond hij. Wel was hij een deskundig pleitbezorger van de afgescheidenen. In 1837 toetste hij publiekelijk de regeringsmaatregelen tegen de vervolgdten aan het staatsrecht en veroordeelde deze.

4. Isaïc da Costa

Isaïc da Costa (1798-1860) stamde uit een Portugees joodse familie, die in de zeventiende eeuw naar de Republiek was uitgeweken. Op jonge leeftijd kwam hij, mede onder invloed van de privaatscholen van Bilderdijk, tot de overtuiging dat Jezus van Nazareth de aan de vaderen Beloofde, de Messias, was.

*Die Een'ge... Zijn Hand heeft mijn ogen bestreken
en 't hartenbewindsel des ongeloofs viel.*

*Ik zag Hem, ik gaf mij! De hel is geweken
de hemel ging op uit Uw Woord in mijn ziel!*

Kort na zijn bekering en doop publiceerde hij een vlugschrift: *Bezwaren tegen de geest der eeuw*. Het was namelijk het jaar 1823, het jaar waarin de uitvinding van de boekdrukkunst werd herdacht. Dit feit gaf aanleiding tot het uitgeven van hooggestemde lofredenen op de vooruitgang en de verdraagzaamheid van de verlichte eeuw. Dat zag Da Costa in zijn vlugschrift anders. Voor hem was dit een eeuw van menselijke zelfgenoegzaamheid en hoogmoed, waarin men weigerde te erkennen dat de mens alleen door de verdienste van Christus bevrijd wordt van de zonde. Ware vrede is alleen te vinden in het bloed des kruises. *'Wij leven in een eeuw der vrijheid! Wij leven in een eeuw der verlichting! (...) Aldus roemt zich in blinden hoogmoed een eeuw van slavernij, een eeuw van bijgeloof van afgoderij, van onkunde en van duisternis! Een eeuw van slavernij!'*

Da Costa's geschrift veroorzaakte een storm van verontwaardiging. Spot- en smaad-schriften zagen het licht. Da Costa werd uitgemaakt voor 'man van de nachtschuit' en voor 'aap van den grimmigen Bilderdijk'. Als tegenhangers van Da Costa's geschrift verschenen brochures met titels als *Verdediging van het Goede der Negentiende Eeuw* en *Voordelen van den Geest der Eeuw*. De koning nam met groot ongenoegen kennis van Da Costa's opvattingen en liet dat blijken ook. Da Costa sloeg terug met de voorspelling: *'Willem zal gedetesteerd (verafschuwd), en geen koning meer, sterven!'* Het gevolg was dat kerkelijke en wereldlijke autoriteiten Da Costa als staatsgevaarlijk begonnen te beschouwen. Bilderdijk nam het echter openlijk voor zijn leerling op en Da Costa zelf liet zich niet afschrikken. In zijn gedichten bleef hij de tijdgeest aanklagen. Dit deed hij overigens in een overladen en niet zelden bombastische stijl die heden ten dage weinigen meer aanspreekt. Bekendheid genoten verder zijn Bijbellezingen, die hij elke zondag hield in zijn woning aan de Prinsengracht te Amsterdam.

5. God, Nederland en Oranje

Hoewel het Reveil Europese wortels heeft, ontwikkelde de beweging zich in Nederland op een geheel eigen, nationale manier. Dat was deels een gevolg van het stempel dat de contrarevolutionaire Bilderdijk erop drukte. De revolutie werd gezien als strijdig met de ordonnantiën Gods en daarmee afgewezen. De nadruk werd gelegd op de terugkeer tot een theocratisch en geïdealiseerd verleden. Een bijzondere plaats werd toegekend aan het drievoudig snoer 'God, Nederland en Oranje'. Bilderdijk en aanvankelijk ook Da Costa beschouwden Nederland als het tweede Israël, als het bijzonder en

2. De tijd van koning Willem I

uitverkoren volk van de nieuwtestamentische bedeling. Het theocratisch koningschap van David, de gezalfde des Heeren, werd toegepast op de vorsten van het Oranjehuis. Daarmee was voor hen een bijzondere roeping weggelegd ten aanzien van de vaderlandse kerk. Grote voorbeelden waren Willem van Oranje, die immers met de Potentaat der potentaten een vast verbond gesloten had en Maurits die staat en kerk voor scheuring had behoed, toen men de hand aan Gods Woord durfde te slaan. Koning Willem I beantwoordde echter absoluut niet aan dit ideaalbeeld, zodat men alle hoop stelde op de kroonprins. Die was immers de zevende in de geslachtslijn na de godvruchtige Jan de Oude (broer van Willem van Oranje) en in dit getal der volmaaktheid zouden de beloften voor de toekomst in vervulling gaan. Geen wonder dat degenen die zo dachten, het goddelijk recht der koningen benadrukten en uitzagen naar een absoluut koningschap. Een koning was ten diepste *plaatsvervanger van den Onzienlijken, dus in zekeren zin afwezigen Koning der koningen*.

Tegen deze zeer romantische gedachten koesterde Groen van Prinsterer de nodige bezwaren. Zo sprak hij als het ging om de relatie Israël-Nederland niet over 'gelijkstelling' maar over 'vergelijking'. Wel stond hij op het standpunt dat er geen land was dat *in gelijke mate als Nederland door de ontfermingen Gods, ten zetel van het Protestantisme uitverkoren en afgezonderd is*. Ten aanzien van de vorstelijke macht koos Groen liever voor een *getemperde monarchie*, vanwege het gevaar van een autoritair koningschap.

Ook Da Costa nuanceerde later zijn opvattingen. Hij liet de idee van absolutistisch koningschap varen en aanvaardde constitutie, uitbreiding van het kiesrecht en democratische monarchie.

6. Sociale beweging

In eerste instantie was het Reveil in Nederland nogal piëtistisch en passief van inslag. Bilderdijk en Da Costa (althans in de begintijd) stonden afwijzend tegenover verenigingen en maatschappijen vanuit een verwachting van de nabije wederkomst van Christus. Alle nadruk viel op de bekering van zondaren. Bezoeken aan armen en gevangenen droegen het karakter van huisbezoek, waarbij evangelietraktaten werden uitgedeeld. Bekend waren Da Costa's Bijbellezingen.

De tijd na 1840 werd gekenmerkt door een sociale en politieke beweging. Waar de kerk haar maatschappelijke verantwoordelijkheid niet nam, zette het Reveil zich in voor zending, onderwijs (zondagsscholen) en liefdadigheid.

Als 27-jarige predikant te Hemmen schonk Otto Heldring (1804-1876), naast herderlijke zorg, bijzondere aandacht aan de armenverzorging in zijn gemeente. Later werden op zijn initiatief in het verarmde Hoenderloo een kerk en een school gesticht. Ook werd er een put voor de drinkwatervoorziening geslagen. Heldring constateerde tijdens zijn werk in de gevangenissen dat geestelijke onkunde en sociale ontreddeering vaak hand in hand gingen. In Zetten stichtte hij daarom inrichtingen voor maatschappelijk ontspoorde (1848) en voor verwaarloosde jeugd (1851). Ook was Heldring actief op het terrein van bestrijding van drankmisbruik. Dank zij zijn geschriften kreeg hij ruime bekendheid. Op zijn voorstel werd op 26 augustus 1845 voor het eerst een landelijke vergadering van het Reveil gehouden. Groen van Prinsterer was voorzitter.

Sindsdien kwam de kring van 'Christelijke Vrienden' in de periode van 1845 tot 1854 tweemaal per jaar bijeen in Amsterdam. Het aantal bezoekers lag rond de 200. Een echte agenda was er niet. Het voorstel van Nicolaas Beets werd als leidraad genomen: *Laat ons vooraf niets bepalen, laat ons Christelijke Vrienden heeten en arbeiden in afwachting van wat uit deze samenkomsten worden zal*. Gespreksstof waren onderwerpen als onderwijs, armenzorg, afschaffing van de slavernij, strijd tegen drankmisbruik, ziekenverpleging en zondagsheiliging. Verder was er veel aandacht voor de zending

onder Israël. Vooral Da Costa en Capadose beijverden zich hiervoor. Dogmatische en kerkelijke gevoeligheden werden zoveel mogelijk vermeden. Men voelde zich in 'Reveilgeest' verenigd. Groen van Prinsterer voelde dit als een gemis. Hij deed er alles aan om het Reveil in kerkelijke banen te leiden.

Ook gaf de kring het blad *De Vereeniging, Christelijke Stemmen* uit. Het bood vooral kerkelijk nieuws uit binnen- en buitenland.

Antwoorden
Verwerking

- Basis**
- Hij werd verbannen naar het eiland Elba in de Middellandse Zee.
 - Wenen, 1814 – 1815.
 - De vergaderingen werden afgewisseld met diners, feesten, legerparades en jachtpartijen. Dit was één van de redenen dat het congres erg lang duurde en er weinig vooruitgang in zat.
 - Frankrijk moest sterke burens hebben en daarom werden de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden samen met Luxemburg omgevormd tot één land.
 - Napoleon, de vroegere keizer van Frankrijk.
 - Hij was verbannen naar het eiland Elba.
 - Het volk en het leger wilde hem graag terug en bracht hem in een zegetocht naar Parijs.
 - Een grondwet is de basis van alle andere wetten. Het is de wet die in grote lijnen het bestuur van een land bepaald.
 - Juist.
 - Juist.
 - Onjuist.
 - Juist.
 - Onjuist.
 - Juist.
 - Commissaris van de koning.
 - Utrecht.
 - Eigen antwoord.
 - Noord-Hollands kanaal.
 - Zuid-Willemsvaart.
 - Voorns kanaal.
 - Kanaal van Gent naar Terneuzen.
 - Goederen konden makkelijker getransporteerd worden, wat de handel en industrie ten goede kwam.
 - De uitvinding van de stoommachine.
 - Je kreeg grote fabrieken vol met stoommachines. Deze machines namen het aller zwaarste werk uit handen en waren sneller.
 - De stoomtrein en stoomboot doen hun intrede.
 - Het reizen ging veel sneller.
 - Amsterdam en Haarlem – 1839.
 - De Arend – In het spoorwegmuseum te Utrecht.
 - Hij stonk en maakte te veel lawaai. Ook vond men hem gevaarlijk en onveilig.
 - Noordelijke Nederlanden Zuidelijke Nederlanden

2. De tijd van koning Willem I

Overwegend protestant	Voornamelijk rooms-katholiek
Veel volksvertegenwoordigers in de Staten-Generaal	Weinig volksvertegenwoordigers in de Staten-Generaal
Meer gericht op handel	Meer gericht op industrie
- b. De Zuidelijke Nederlanden vonden dat koning Willem I de Noordelijke Nederlanden voortrok en het geld (dat in het Zuiden met industrie verdiend was) voornamelijk uitgaf om de handel te bevorderen waar het Noorden vooral profijt van had.

8. Het Reveil
- Groen van Prinsterer
- Ds. Heldring
- Willem Bilderdijk
- Isaïc da Costa
- Betekent: een ontwaken. Ontwaken uit een oppervlakkig christendom.
- Benadrukte het belang van de gereformeerde godsdienst. Schreef het boek *Ongeloof en Revolutie*.
- Had oog voor de zwakkeren in de samenleving. Stichtte scholen en instellingen.
- Leermeester van vooraanstaande mensen.
- Tot het christendom bekeerde Jood. Schreef het boek *Bezwaren tegen de geest der eeuw*.
9. a. tevreden.
b. het goede Voorbeeld.
c. niet.
d. het Reveil.

Extra

1. a. De Slag bij Quatre Bras.
b. De latere koning Willem II.
c. St. Helena.
d. Het heldhaftig optreden en tactisch inzicht van kroonprins Willem II vond hij de doorslag geven tot overwinning voor de tegenpartij.
2. De overwinning van Wellington is te vinden op:
https://www.youtube.com/watch?v=yz_Q6uzFkl4
a. Alles moet aangekruist worden. Het wordt gespeeld door een symfonieorkest.
b. Het is heel zacht tot en met heel hard. Dat is een kenmerk van muziek uit de Romantiek (19^e eeuw). Dit probleem speelt niet bij muziek uit de Renaissance of Barok.
c. Dit zijn geen instrumenten; hier wordt geschoten met allerlei geweren en kanonnen.
d. 'God save the King', het volkslied van Engeland (het land van Wellington).
e. Je hebt niet alleen veel instrumenten nodig, maar ook allerlei wapens om mee te kunnen nep-schieten.
3. Het vuur verwarmt het water wat in het reservoir zit. Dit wordt stoom en gaat via de holle busjes naar de bol. De stoom kan de bol verlaten via de twee gebogen buisjes en duwt de bol rond.
4. Hier is de muziek te beluisteren:
<https://www.youtube.com/watch?v=RnM4RWxpfHg>
a. Je hoort alle groepen.

- b. Je hoort de bel, de stoomfluit, de cadans van de locomotief, het stoom afblazen.
- 5.
- a. Luitenant Van Speijk dreef met zijn kanonneerboot af naar de kade van Antwerpen. De Belgen vielen zijn schip aan, waarop Van Speijk zijn schip tot ont-ploffing bracht. 28 van de 31 bemanningsleden kwamen om het leven, onder wie Van Speijk zelf.
 - b. Eigen antwoord.
 - c. Koning Willem I besloot dat er altijd een marineschip naar luitenant Van Speijk vernoemd moest zijn.
 - d. Eigen antwoord.
 - e. De lezer te overtuigen dat de daad van Van Speijk niet naar Gods wil is en de mensen niet Van Speijk moeten roemen maar God.
 - f. om de boot met zichzelf en de bemanning op te blazen.
einde maakte aan zijn leven, door in zijn zwaard te vallen.
 - g. David sterkte zich in de Heere en vroeg Hem wat hij moest doen. David mocht zo met Gods zegen de overwinning behalen.
 - h. Beiden namen veel vijanden mee in hun dood, maar Simson deed het omdat Gods Naam gelasterd werd en het Gods vijanden waren. Niet tot zijn eer, maar de eer van de Heere.
 - i. In de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Michiel de Ruyter is daar ook begraven.
 - j. Eigen antwoord.